

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel

AZ EGRESI CISZTERCI MONOSTOR KORAI TÖRTÉNETÉNEK KÉRDÉSEI*

A Maros folyó bal partján fekvő Egres faluban ma már csak a porták előtt felbukkanó faragott homokkövek jelzik, hogy a török hódoltság után újraalapított településen a középkorban tekintélyes monostor, királyi temetkezőhely állt. A monostor alapfalai még látszottak a 19. század derekán, ám a következő évszázad során még az emléke is olyannyira elenyészett a hajdani romoknak, hogy nem kevés előkészítés, szervezés és elmélyült kutatómunka kellett ahhoz, hogy 2013 novemberében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészei sikeresen meghatározzák a monostor pontos helyét. Az alábbi dolgozat, amely a küszöbön álló régészeti feltáráshoz kapcsolódik, az egresi monostor korai történetének főbb kérdéseit, így az alapítást, a monostornak az Árpádok francia dinasztikus kapcsolataiban és missziós politikájában betöltött szerepét, II. András egresi temetkezését, valamint Egres és a magyarországi ciszterciek megpróbáltatásokkal teli 14. századi sorsát teszi vizsgálat tárgyává — alkalmasint a magyar kutatás számára eddig ismeretlen kútforrások bevonásával.¹

Az alapítás ideje

A III. Béla által alapított ciszterci apátság sorsa szinte önálló fejezete a középkori francia-magyar kapcsolatoknak. Egres az első ciszterci rendház, amelynek szerzetesei közvetlenül Franciaországból jöttek. Míg az 1142-ben, II. Géza által alapított cikádori kolostor első lakói Heiligenkreuzból származtak, Egres már a Cîteaux négy első és legtekintélyesebb *filiájának* egyikéből, Pontignyből népesült be majd negyven évvel később. Egres alapításának időpontját a közép-

* A kutatás remélt eredményességéhez az az időszak járult hozzá leginkább, amelyet Pásztor Lajos Alapítvány ösztöndíjával Rómában tölthettem 2014 tavaszán. Ezúton is köszönöm azt a vendégszeretetet, amellyel a Római Magyar Akadémia igazgatója, Molnár Antal fogadott.

¹ Ezeket a kérdéseket csak általánosan vagy egyáltalán nem érintette a monostor történetét száz évvel ezelőtt monográfiában feldolgozó Bósz Egyed l. *Bósz Egyed: Az egresi ciszterci apátság története.* (Művelődéstörténeti Értekezések 49.) Bp. 1911. Az apátság történetének további összefoglalásait l. *Bárany Ágoston: Torontál vármegye hajdana.* Buda 1845. 101–108; *Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig* II. Bp. 1897. 158–163. *Juhász Kálmán: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében.* Szent István Akadémia, Bp. 1926. 53–61; *Juhász Kálmán: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats.* (Deutschtum im Ausland 8–9.) Aschendorffsche Verlag, Münster 1927. 73–87. A monostor történetére vonatkozó források repertóriumát l. *Hervay Ferenc L.: Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria.* (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma 1984. 90–97.

kori források — s nyomukban a koraujkori szerzők — hol 1179-re, hol 1200-ra teszik. Hogy az egresi ciszterci közösség már 1200 előtt létezett, az bizonyos. Ezt igazolja a nagykáptalan 1191-ből származó statútuma, amely előírja az egresi apátnak, hogy az ellene megfogalmazott vádak miatt jelenjen meg Pontignyban, s hagyja, hogy a fejleményekről a magyar uralkodót is tájékoztassák.² A kolostor előljáróját — ugyancsak egy fegyelmezési ügyben — megemlíti egy 1196. évi statútum is,³ és tudjuk, hogy 1199-ben jelen volt a cîteaux-i generális káptalanon.⁴ Egyértelmű tehát, hogy az egresi alapítás a korábbi időpontban, 1179-ben történt, ám mégsem haszontalan, ha szemügyre vesszük az alapítás dátumára és körülményeire vonatkozó forrásokat, mivel talán magyarázatot kaphatunk arra, hogy miért is terjedt el az 1200. évi időpont.

A ciszterci kolostorok alapítási dátumait és anyakolostorait megörökítő középkori *catalogusok* és *tabulák* kéziratait Leopold Janauschek dolgozta fel 1877-ben megjelent *Originum Cisterciensium* című művében.⁵ A cîteaux-i generális káptalan 1217-ben rendelte el, hogy a ciszterci kolostorok és *fiái*ik korát feltüntető ellentmondásos és megbízhatatlan táblát (*tabula*) egy új és hiteles váltsa fel, ezért a *visitorok* kötelességévé tette, hogy a következő rendi káptalanra gyűjtsék össze a kolostorok korára vonatkozó híreket.⁶ A következő évben (majd 1239-ben és 1270-ben is) hasonló határozat látott napvilágot: az apátoknak be kellett számolniuk apátságuk alapításának időpontjáról. Ez a dátum hivatalosan a kolostorba való beköltözés időpontját (*dies ingressus/introitus/solemnis introductionis/institutionis*; más rendhez tartozó kolostor átvételekor: *dies incorporationis*), így a szerzetesi élet kezdetét (*initium vitae regularis*) jelölte, ám a kolostor kezdeteivel kapcsolatban más dátumokat is számon tarthattak. Ismerhették az anyakolostor elhagyásának időpontját (*dies egressus*), az alapító oklevél keltét (*dies publicae foundationis/donationis*) és az elkészült kolostor felszentelésének napját (*inauguratio*) is. Ezek korántsem egyenértékűek a *dies ingressus*-szal, ám nemegyszer csupán az utóbbiak egyikét őrizte meg a közösség emlékezete.⁷

A Janauschek által ismert két legrégebbi katalógusban (**P**, **B**) nem szerepel Egres neve.⁸ A **P** jelű kézirat (a szakirodalomban még ma is régi őrzési helye alapján hivatkoznak rá: Cheltenham, Ms. Phillipps 4639, noha a kódex 1888-tól a Belgiumi Királyi Könyvtárban található, ahol jelzete Ms. 3868)⁹ egy 12. száza-

² Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. I–VIII. Szerk. *Josephus Canivez*. Louvain 1933–1941. I. 1933. 140. A magyar vonatkozású statútumok részletes áttekintését l. *Keglevich Kristóf*: A ciszterci nagykáptalan és a magyar apátságok a középkorban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 20. (2008: 1–2. sz.) 9–41.

³ *Canivez, J.*: Statuta i. m. I. 201.

⁴ Uo. 239.

⁵ *Leopoldus Janauschek*: Originum Cisterciensium tomus I. Vindobonae 1877. xvi–xxviii. A kéziratokról bővebben l. *Otto Grillnberger*: Die „Catalogi abbatiarum ordinis Cisterciensis.” Nachträge zu Dr. L. Janauscheks Originum Cisterciensium tomus I. I. Die Gruppe B1 und P Wien 1904. L. még *Hervay F. L.*: Repertorium i. m. 11.

⁶ *Janauschek, L.*: Originum Cisterciensium i. m. xiii.

⁷ Uo. xiii–xiv.

⁸ Uo. 177.

⁹ *Joseph Van den Gheyn*: Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique. VI. Histoire des ordres religieux et des églises particulières (3595–4559). Bruxelles 1906. 175.

di katalógus 13. századi másolata, amely 1186-ig összesen 383 kolostort említ. Az utolsó lapon megcsönkült katalógus 1190-ig tarthatott, mivel a későbbi listák első, régebbi része is épp addig tart. Ez alighanem egyike azoknak a listáknak, amelyet az 1217. évi határozat előtt állítottak össze.¹⁰ A kódexet a mai Belgium területén található egykori Aulne kolostorában használták;¹¹ a másoló előtt csak a pilisi volt ismert a magyarországi kolostorok közül.¹²

A **B** jelű katalógus (Ms. Cotton, Faustina B VII) első része 1190-ig tart, s a 13. század első felében írták valahol Franciaországban.¹³ A második, szintén francia kéz 1191-től 1234-ig vezette a ciszterci kolostorok jegyzékét: éppen a pornói és a bélakúti (pétervárad) kolostorokat említi utoljára. Emellett megemlékezik Pilisről (1184), Pásztórról (1191), Borsmonostorról (1197), Egres két *filii*jéről: Keracról (1202) és Keresztúrról (1214), valamint Toplicáról (1208), Szepesről (1223), Tisztesvölgyről (1232) és Bélháromkútról (1232) is. A **B** kéziratban tehát azt az ellentmondásos helyzetet tapasztalhatjuk, hogy *filii*ival szemben az egresi anyakolostor nem szerepel a listán. Am nem csak Egres hiányzik a felsorolásból: Cikádor, Zirc és Szentgotthárd hiánya is azt bizonyítja, hogy a lista eredetileg valóban 1190-ig tartott, s azon csak Pilis szerepelt; a katalógus második, 1234-ig tartó felének másolója csak az 1190. évet követően használta a — talán 1217 után — frissített cîteaux-i katalógust.

Egy harmadik kézirat (**Bi**, Ms. Cotton, Vespasian A VI), amely szintén a 13. században íródott és 1247-ig tartalmazza az alapítások listáját, már tud Egresről (*Egrius*) és a többi magyarországi kolostorról, Pornó kivételével.¹⁴ E lista szerzője már az 1190. évet megelőző időszak alapításait is frissebb forrásból ismerte, akárcsak a müncheni (**W**, 14. sz., BSB Clm. 1091)¹⁵ és a bécsi (**V**, 15. sz., Ms. Bibl. Pal. Vindobonensis 4781) kéziratok forrásai.¹⁶

A közelmúltban került elő néhány pergamentöredék a bambergi Staatsbibliothek egy 12. századi kódexéből (Msc. Lit. 55).¹⁷ A hártványon olvasható szöveg 1147-től 1216-ig rendezett formában kíséri figyelemmel a ciszterci alapításokat, majd 1217-től 1221/1223-ig több kitöltetlen év, áthúzott név olvasható. A kiadó Matthias Tischler mindezt a generális káptalannak a listák frissítésére vonatkozó kívánságával magyarázza. A töredékek formátuma, valamint a rajtuk látható lyukak és hajtások alapján Tischler arra következtetett, hogy olyan *tabula* maradványairól van szó, amelynek létéről a cîteaux-i káptalan statútu-

¹⁰ *Janauscek, L.*: Originum Cisterciensium i. m. xvi.

¹¹ *Van den Gheyn, J.*: Catalogue i. m. 175.

¹² *Janauscek, L.*: Originum Cisterciensium i. m. 182.

¹³ Uo. xvi–xvii. — Kiadását l. *Walter De Gray Birch*: On the Date of Foundation Ascribed To the Cistercian Abbeys of Great Britain. The Journal of the British Archaeological Association 26. (1870) 281–292.

¹⁴ *Janauscek, L.*: Originum Cisterciensium i. m. xvii. Kiadását l. *De Gray Birch, W.*: On the Date of Foundation i. m. 357–365.

¹⁵ *Janauscek, L.*: Originum Cisterciensium i. m. xvii.

¹⁶ Uo. xix.

¹⁷ *Matthias M. Tischler*: Tabula abbatiarum Cisterciensium Bambergensis. Eine neue Quelle zur Geschichte des Zisterziensordens im 12. und frühen 13. Jahrhundert (mit Edition). In: Institutionen und Charisma. Festschrift für Gert Melville. Szerk. Franz J. Felten – Anette Kehnel – Stefan Weinfurter. Böhlau, Köln–Weimar–Wien 2009. 73–98.

ma tudósít.¹⁸ A bambergi töredék tehát a ciszterci kolostor-katalógusok legrégebbi ismert kézírata, amely emellett közvetlen összefüggésbe hozható a generális káptalan 1217. évi rendelkezésével. A listán szerepel Egres¹⁹ (a **W** kézirat-hoz hasonlóan *abbatia de Egens* alakban 1179-nél),²⁰ Zirc (1182), Pilis (1184), Szentgotthárd (1184), Borsmonostor (1197), Kerc (1202) és Toplica (1208), ugyanakkor hiányzik róla Pásztó és Keresztúr. Az 1217-ben készült lista szerzője tehát már nemcsak Pilist ismerte az 1190 előtt alapított magyarországi kolostorok közül: a **P** katalógusban és a **B** első felében olvasható hiányos listát legkésőbb ekkor már aktualizálták.

A fennmaradt középkori kéziratok közül egy sem említi az egresi kolostor alapításának pontos napját; Ángel Manrique nyomtatásban megjelent *Annales Cistercienses* (1642–1649) című hatalmas műve azonban tartalmaz egy listát (**M**), amely a 13. század közepéig terjedő adataiban igen közel áll a **Bi** jelzésű katalógushoz, s a fennmaradó kolostorokat is a 15. század vége előtt írták össze.²¹ Az ismeretlen, ám szemmel láthatóan korai forrásból merítő Manrique az egresi apátság alapításának dátumát a ciszterci kalendárium első napjára, március 25-re teszi (VIII. Kal. Apr.).²²

Legkorábban egy 15. századi müncheni kódexben (**EM**, BSB Clm. 24022) olvashatjuk azt a hírt, hogy az egresi apátságot (*Hegris*) 1200-ban alapították — miután ugyanez a lista már 1178-nál beszámolt az alapításról (*Egris*).²³ A katalógus szerkesztője legalább két listát használt fel. Az egyik — vélhetően az ebrachi ciszterci kolostor *tabulája* — 1125-től kezdve minden alapítást egy évvel korábbra tett (így lett Egres alapítási éve 1178). A másik, amely az alapítást 1200-ra helyezi, szoros kapcsolatban áll egy Gaspar Jongelinus által 1640-ben kiadott katalógussal (**JC**)²⁴ és a Pierre Le Nain által közreadott neubergi táblákkal (*tabula Novimontna*, **N**);²⁵ mindkét lista bizonyosan a 13. század után íródott. Míg tehát a korábbi listák az 1179. évnél számolnak be Egres alapításáról, az újabbak már 1200-at említenek, esetleg mindkét lehetőség megjelenik. Nehéz feladat megnyugtató magyarázatot adni arra, hogy miért merülhetett fel a későbbi időpont. A ciszterci rendtörténet koraujkori bűvárai számára az 1200. évi dátum ugyanakkor összekapcsolódott egy bizonyos Hugó apáttal, akiről Manrique,²⁶ Jongelinus,²⁷

¹⁸ Uo. 90.

¹⁹ Uo. 83.

²⁰ BSB Clm. 1091 57^r, <http://daten.digitalesammlungen.de/~db/0007/bsb00073640/images/index.html?id=00073640&fip=eayawxseayaqrseayaeyaeayasdasen&no=6&seite=110> [2014. január 13.]

²¹ *Janauscek, L.*: *Originum Cisterciensium* i. m. xviii–xix.

²² *Annales Cisterciensis* I–IV. Szerk. *Angelus Manriqueus*. Lugduni 1642–1659. III. 1649. 86. A Hervay Ferenc Levente által összeállított rendtörténeti repertóriumban hibásan április 25. szerepel l. *Hervay F. L.*: *Repertorium* i. m. 90.

²³ *Janauscek, L.*: *Originum Cisterciensium* i. m. xvii.

²⁴ Uo. xix.

²⁵ Uo. xx.

²⁶ *Manriqueus, A.*: *Annales Cisterciensis* i. m. 86.

²⁷ Sajnos nem jutottam hozzá az eredeti kiadáshoz (*Gaspar Jongelinus*: *Origines ac progressus ordinis Cisterciensis. Coloniae Agrippinae* 1641), így egy 18. század elejéről származó kéziratos másolatot használtam: Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Sal. VII,77, 26^v, <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/salVII77/001> [2014. január 13].

Malachias Rosenthal,²⁸ Augustinus Sartorius²⁹ egyaránt azt állítják, hogy Egres első előjárója volt. Máshol, a *Gallia Christiana*ban azt olvashatjuk, hogy a Hugó 1203-ig bizonyosan Pontigny egy másik *filiáját*, az amiensi egyházmegyében található cercamp-i apátságot vezette, s e hivatalában valóban számos oklevélben feltűnik 1195 és 1203 között.³⁰ Sajnos semmilyen általam ismert dokumentum sem támasztja alá azt az ugyanott olvasható állítást, amely szerint Hugó ezután visszavonult Pontignybe, ahol nemsokára új feladatot kapott: a magyarországi Egres apátja lett, s új otthonában érte a halál is.³¹ A *Gallia Christiana* tudós szerzői, akik sajnos nem jelölték meg forrásukat, nem állítják, hogy Hugó az apátság első előjárója lett volna; ez talán csak az újkori szerzők kombinációja. Feltehető azonban az is, hogy az értesülés a későbbi időpontot megőrző listákkal együtt mégis a késő-középkorba nyúlik vissza, s a századfordulón működő Hugót, mint olyan személyt, akinek a nevét elsőként megőrizte az emlékezet, már ekkor Egres első apátjának tartották — innen származhat tehát az 1200. évi alapítás híre.

A 17. században mindenesetre az volt az uralkodó vélemény, hogy az egresi apátságot — még herceggként — II. András alapította, s elsőként Hugó irányította. Még Manrique is elfogadja ezt a hírt, annak ellenére, hogy az általa publikált listában 1179 olvasható.³² A régi katalógusok ismeretében az utóbbi évszám teljesen megbízható. Az alapítás későbbi híre talán az egresi építkezések befejezéséhez vagy — ami még valószínűbb — egy királyi vagy pápai kiváltságlevélhez kapcsolódik, amelyet jobban tarthattak a tatároktól elpusztított apátság későbbi lakói, mint az egykori *dies ingressust*, miután 1270 után a kolostorokat újra összeírták. Minderre azonban semmi bizonyítékunk, s a kései értesülések nem adnak végérvényes magyarázatot az alapítás kettős dátumának rejtélyére.³³

²⁸ *Malachias Rosenthal*: Actio Sacri ordinis Cisterciensis. Vienna 1649. 8.

²⁹ *Augustinus Sartorius*: Cistercium bis Tertium. Praga 1700. 1137.

³⁰ *Gallia Christiana* tom. X. Paris 1751. 1338.

³¹ Talán rábukkanhatnánk a Hugó egresi apátságát igazoló okirat másolatára abban a 18. századi kéziratban, amelyet Machovich Viktor az 1930-as években használt kiváló tanulmánya (*Machovich Viktor*: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez. Egyetemes Philológiai Közlöny 59. [1935] 279) megírásakor l. *Abrégé chronologique de l'histoire de l'abbaye et des abbés de Pontigny, de l'Ordre de Cîteaux, au diocèse d'Auxerre, par dom Robinet, religieux de l'abbaye de Châlis et procureur de Pontigny jusqu'à l'abbé Jean Dupaty. Bibliothèque municipale d'Auxerre. 222-224. 189.* Félő azonban, hogy a *Gallia Christiana*ban olvasható közvetett híradással rokon leírást találnánk ott is, mivel Machovich beszámolójában sincs konkrét utalás olyan dokumentumra, amelyen Hugó egresi apáti hivatalának híre alapulhatna.

³² Manrique két Egrest említő, egyébként ismeretlen III. Ince oklevelet is idéz a pápa pontifikátusának harmadik (1200) és hatodik (1203) évéből, s ezekben a kolostor korai történetének két legkorábbi szöveges emlékét látja l. *Manriqueus, A.*: *Annales Cisterciensis* i. m. 86. A hivatkozásokat átveszi Janauschek l. *Janauschek, L.*: *Originum Cisterciensium* i. m. 177. Kétségtelen azonban, hogy tévedésről van szó: az első levél III. Honorius uralkodásának harmadik évéből (1222), a második pedig IX. Gergely hatodik hivatali évéből (1230) származik, s mindkettő jól ismert a kutatás számára.

³³ Még egy hír akadályozza a tisztánlátást az alapítás kérdésében. Dávid Katalin szerint az apátság életében az 1187. év különös jelentőségű volt, mivel ekkor érkeztek a monostor végleges kőépületét emelő szerzetes-építőmesterek Pontignyből Egresre l. *Dávid Katalin*: *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. Művészettörténeti füzetek 7. Akadémiai, Bp. 1974. 32. és 67. 88.*

Az alapítás körülményei

Nincs okunk tehát kételkedni abban, hogy a kolostor valóban 1179-ben jött létre. Kétségtelen az is, hogy III. Béla alapítása a franciaországi ciszterciek és az Árpád-ház bő fél évszázados együttműködésének nyitányát jelenti. Kérdéses azonban, hogy miért éppen Pontignyből jöttek az első Franciaországról Magyarországra származott ciszterciek. Hervay Ferenc Levente III. Béla Châtilloni Annával kötött házasságával hozta összefüggésbe Egres kezdeteit.³⁴ Anna ugyanis annak a Châtilloni Rajnáldnak a leánya volt, aki 1147-ben talán éppen Pontigny közeléből érkezett a Szentföldre, hogy ott alacsonyabb származása ellenére Konstancia antiókhiai fejedelemasszonnyal kötött házassága révén a Bizánc hűbérében álló kereszties állam uralkodója legyen.³⁵

Hervay elmélete azonban több kérdést is felvet. Ragyogó pályája dacára Rajnáld származásával kapcsolatban csupán két adat áll rendelkezésünkre: az eredetére utaló név mellett (*de Castellione*) annyit tudunk még róla, hogy testvére a Loire jobb partján fekvő gieni váruradalom birtokosa volt. Az utóbbi hír

sz. j. A művészettörténész e megállapítást Fuxhoffer Damján *Monasterologia*jának egy hivatkozásából vezeti le: „Praelaudatus P. Edmundus Martene in historia Cisterciensis ordinis, monasterii Pontigniacensis, initia monasterii Egresiensis paucis complexus iquit: anno 1179 Bela tertius, Hungariae rex, multa cum magnificentia Hegrense monasterium construxit, ac Pontigniacensibus subiecit. Demum alibi refert: circiter anno 1187 (consummata nempe aedificii structura) e Pontigniaco petente Bela rege, exiit monachorum examen ad fundandum celeberrimum Hegrense monasterium, quod postea regum Hungarorum conditorium fuit.” l. *Fuxhoffer Damianus*: *Monasterologia Regni Hungariae*. Wesprimii 1803. I. 114. A kőépület felhúzása előtt a közösség valóban ideiglenes házakban húzhatta meg magát, s ez az állapot hosszú évekig is eltarthatott. Az átmeneti épületekről szóló zárójeles megjegyzés azonban nem szerepel Edmond Martène-nél a *Thesaurus Novum Anecdotorum* című forrásgyűjtemény harmadik kötetében; a forráskiadó a Pontigny apátság történetének tárgyalásakor az 1189. év kapcsán csupán a következőt jegyzi meg: „Eodem circiter tempore e Pontiniaco, petente Bela rege, exiit monachorum examen ad fundandum celeberrimum Hegrense monasterium, quod postea Hungarorum regum conditorium fuit.” *Edmond Martène – Ursin Durand*: *Thesaurus Novum Anecdotorum*. Lutetiae Parisiorum 1717. III. 1241–1242. Itt egyértelműen az alapításról van szó, s nem új épületek felépítéséről; a zavart az okozhatta, hogy a források közötti összekötő szöveget író forráskiadók összekeverték az 1179. és 1189. évet. Fuxhoffer és Dávid Katalin rekonstrukciója elvileg lehetséges és valószínű is, ám a forrás, amelyre hivatkoznak, az értelmezést, legfőképpen pedig a dátumot nem igazolja.

³⁴ *Hervay F. L.*: Repertorium i. m. 21. A magyarázatot elfogadja Solymosi László is. (*Solymosi László*: Észrevételek a ciszterci rend magyarországi történetének repertóriumáról. Levéltári Közlemények 55. (1984: 2. sz.) 238–239. — Legutóbb Laszlovszky József vizsgálta meg a ciszterci rend magyarországi megtelepedése második fázisának mozgatórugóit l. *Laszlovszky József*: Merániai Gertrúd sírja a pilisi apátságban. Uralkodói temetkezések a ciszterci kolostorokban a Magyar Királyságban. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete (1213–2013). Szerk. Majorossy Judit. Ferenczy Múzeum, Szentendre 2014. 129. Bár joggal feltételezi, hogy III. Béla és a ciszterciek meghitt viszonyát előmozdíthatta a király környezetében működő franciás műveltségű klerikusi kör, a szóban forgó együttműködés azonban aligha vezethető vissza az uralkodó Capet Margittal kötött második házasságára, amelynek az alapításokban játszott szerepét Laszlovszky hibásan hangsúlyozza l. uo. 130. Egres (1179), Pilis (1182) és Zirc (1184) alapítása ugyanis még III. Béla első feleségének életében történt. Margit és III. Béla házassága idején (1186–1196) ezzel szemben csupán egyetlen ciszterci monostor létesült Magyarországon: Pásztó (1191). Ez az apátság azonban bencés monostorként már a 12. század első felében is létezett.

³⁵ *Városov Gyula*: Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai. Századok 20. (1886: 10. sz.) 867–885. Városov Rajnáld származási helyét Châtillon-sur-Marne-nal azonosítja, s nem mérlegeli Ernoul krónikájának Gien váruradalmával kapcsolatos adatát l. uo. 871.

Ernoul ófrancia nyelvű krónikájából származik. Ernoul híradásából az következik, hogy nem a champagne-i Châtillon-sur-Marne-hoz köthető nagynevű Châtillon családról van szó, hanem a Gienhez közeli Châtillon-sur-Loign (ma Châtillon-Coligny) birtokosairól.³⁶ Gien a 12. században hol a Donzy családhoz, hol Nevers grófjaihoz tartozott. 1147-ben éppen Nevers grófja, a második kereszties hadjáratba induló III. Vilmos tudhatta a magáénak. A grófot elkísérte Rajnárd nevű fivére is, aki azonban aligha lehetett azonos a későbbi antiókhiai fejedelemmel, mivel már 1159-ben meghalt a szaracénok fogságában. Joël Gourdon szerint nem lehetetlen, hogy Ernoul összetévesztette a két Rajnádot.³⁷ Ebben az esetben csak annyi állapítható meg, hogy III. Béla apósa egy olyan család tagja volt, amely valamelyik Châtillont birtokolta.

Ha mégis hitelt tulajdonítunk Ernoul krónikájának, Rajnárd rokonait a Donzy család tagjai közt kell keresnünk. Amikor Vilmos gróf elhagyta Európát, a Donzy család feje, III. Geoffroy, kihasználta az alkalmat, s visszavette Gient. 1156-tól ő és utódai zavartalanul birtokolták a váruradalmat. Rajnárd ugyanúgy lehetett III. Geoffroy öccse, mint kisebbik fia — habár az utóbbi lehetőség kevésbé valószínű, mivel az idősebb fiú, III. Hervé, aki 1187-ben a Szentföldre látogatott, s ott is halt meg, aligha vállalkozhatott egy ilyen fáradságos útra akkor, amikor már állítólagos öccse is betöltötte a hatvanadik életévét.³⁸ Magáról Châtillon-sur-Loign-ről sem tudunk sokat. Ha Rajnárd valóban a Donzyak közül való volt, bizonyára e birtok után kapta *de Castellione* jelzőjét. Ez a vár azonban 1153-ban Sancerre grófjának, Istvánnak a birtoka lett, miután elvette III. Geoffroy egyik leányát. Ez éppen abban az esztendőben történt, amikor Rajnárd Antiókhia fejedelme lett — s ha addig ő volt Châtillon-sur-Loign ura, többé bizonyára nem tartott igényt az apró uradalomra, mivel végleg eljegyezte magát a Szentfölddel.³⁹

Kétségtelen, hogy a Donzy család váruradalmi, Donzy, Gien és Châtillon-sur-Loign viszonylag közel, 65–85 kilométerre találhatóak Pontignytól. A 12. század folyamán azonban a család egyetlen tagja sem tett adományt a kolostor számára.⁴⁰ A Donzyak nevéhez egy másik ciszterci kolostor köthető, mégpedig a Loire-parti Les Roches, amelyet Pontigny szerzetesei népesítettek be 1137-ben, s amely 1145-ben III. Geoffroy révén nyert gazdag adományt.⁴¹

³⁶ Châtillon-sur-Loign-t Gustave Schlumberger azonosította Rajnárd szülőföldjével, s őt idézi Stephen Runciman is (*Stephen Runciman: A kereszties hadjáratok története*. Osiris, Bp. 1999. 528). L. *Gustave Schlumberger: Renaud de Châtillon, Prince d'Antiochie, seigneur d'Outre-Jourdain*. Paris 1898. 2.

³⁷ Joël Gourdon: *Le cygne et l'éléphant: Renaud de Châtillon, Prince d'Antiochie, seigneur d'Outre-Jourdain*. Le Manuscrit, Paris 2001. 214–215.

³⁸ Az utóbbi lehetőséget Jean Richard szinte kizártnak tartja, szemben Schlumbergerrel, aki szerint Rajnárd III. Geoffroy ifjabbik fia volt. Richard arra jutott, hogy Rajnárd III. Geoffroy öccse volt l. *Jean Richard: Aux origines d'un grand lignage. Des Paladii à Renaud de Châtillon*. In: *Media in Francia: recueil de mélanges offert à Karl Ferdinand Werner*. Hérault, Maulévrier 1989. 409–417.

³⁹ Gourdon, J.: *Le cygne et l'éléphant* i. m. 218.

⁴⁰ Legalábbis a kolostor legkorábbi cartulariumában nem találjuk meg őket l. *Le premier cartulaire de l'Abbaye cistercienne de Pontigny (XIIe–XIIIe siècles)*. Ed. Martine Garrigues. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Section de philologie et d'histoire jusq'a 1610. Ser. 8, 14.) Bibliothèque National, Paris 1981.

⁴¹ Gallia Christiana tom. XII. Paris 1751. 468. — Figyelemreméltó, hogy 1138-ban és 1151-ben egy bizonyos Rainaudus Bastard jóvoltából is nyert a kolostor adományt l. uo. 467–468. Ez is amel-

Hervay ugyanakkor joggal figyelt fel a Donzyak és Egres anyaapátságának kapcsolataira. A család és Pontigny összeköttetései azonban csak akkor váltak élénkké, amikor a família megindult a felemelkedés útján, s ez jóval III. Béla és hitvese halála után, évtizedekkel az egresi alapítás után történt. 1199-ben IV. Hervé feleségül vette Courtenay Péter idősebb leányát, Matildát, aki a neversi grófi címet hozta magával a házasságba. Amikor Péter Konstantinápoly uralkodója lett (1216), vejére hagyta Tonnerre grófságát, s halála után Hervét illetve az Auxerre grófja cím is. Nevers, Auxerre és Tonnerre grófjai már a 12. században is számos alkalommal kitüntették bőkezűségükkel Pontigny. V. Vilmos halála után Courtenay Péter a fiatalon elhunyt gróf leánytestvérével, Ágnessel kötött házassága révén megszerezte a grófi címet, s adakozói kedvben nem maradt el elődei mögött; sőt — mint látni fogjuk — 1204-ben úgy határozott, hogy második feleségével, Flandriai Jolántával együtt Pontigny apátságában helyezték örök nyugalomra.⁴² A Courtenay-k rövid életű nevers-i, auxerre-i, és tonnerre-i grófsága után Péter örökösei, Matilda és IV. Hervé folytatták a hagyományt, s ők is a kolostort választották temetkezési helyül.⁴³ Látható tehát, hogy a Donzy család egyes tagjai csak 1217 után kezdtek szoros kapcsolatot ápolni Pontigny-vel, s ezt nyilvánvalóan nem mint Donzy urai, hanem mint Nevers, Auxerre és Tonnerre grófjai tették.

Nem szól tehát semmi amellett, hogy Rajnáld antiókhiai vagy Anna leánya konstantinápolyi környezetében Pontigny-ből származó szerzetesek lettek volna. Valójában Rajnáld fejedelem és leánya ciszterci kapcsolatai sem lehettek különösebben élénkek. Sikertelen alapítási kísérletek⁴⁴ után 1157-ben jött létre a rend első szentföldi kolostora, a Morimondból alapított Belmont, amely hajdan a Tripoliszi Grófság területén volt.⁴⁵ Második házuk, a nyomtalanul elenyészett *Salvatio* (1161) Jeruzsálem közelében feküdhett, akárcsak Belmont *fiília*-ja, az 1169-től működő *Sanctus Johannes in Nemore* néven emlegetett apátság.⁴⁶ Az alapítások mögött Bernard Hamilton Clairvaux-i Szent Bernát hatását sejtí, aki levelezésben állt Melisenda jeruzsálemi királynővel.⁴⁷ Az Antiókhiai Fejedelemség területén nem volt apátságuk, s kolostoraik megjelenésére Bizánc terü-

lett szól, hogy Châtilloni Rajnáld — ha róla van szó — a Donzy familia tagja volt, s törvénytelen származása közrejátszhatott abban, hogy a Szentföldön próbált szerencsét. 1151-ben már ott tartózkodott, de európai birtokáról — amint láthattuk — vélhetően csak 1153-ban mondott le.

⁴² *Machovich V.*: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 277–278; *Le premier cartulaire* i. m. 319, Nr. 305. 1181-ben V. Vilmos és Ágnes édesanyja, Matilda is tett alapítványt Pontigny számára, hogy emlékezzenek meg elhunyt férje, Guy lelki üdvéről, amiből talán arra következtethetünk, hogy a néhai gróft itt temették el. L. uo. 93–94, Nr. 13.

⁴³ *René De Laspinasse*: Hervé de Donzy, comte de Nevers. Nevers 1868. 70; *Ulrich Mattejiet*: Hervé IV von Donzy. In: *Lexikon des Mittelalters* IV. 2185.

⁴⁴ Ezekre l. *Denys Pringle*: *Cistercian Houses in the Kingdom of Jerusalem*. In: *The Second Crusade and the Cistercians*. Szerk. Michael Gervers. Saint Martin's Press, New York 1992. 183–184.

⁴⁵ *Bernard Hamilton*: *The Cistercians in the Crusader States*. In: *One Yet Two. Monastic Tradition East and West*. Szerk. Basil Pennington. Cistercian Studies Institute, Kalamazoo MI 1976. 405–407. (= *Bernard Hamilton: Monastic Reform, Catharism, and the Crusades 900–1300*. [Variorum Collected Studies Series 97.] London 1979. 405–422).

⁴⁶ *Hamilton, B.*: *The Cistercians in the Crusader States* i. m. 407; *Pringle, D.*: *Cistercian Houses* i. m. 185.

⁴⁷ *Hamilton, B.*: *The Cistercians in the Crusader States* i. m. 406.

letén a Latin Császárság megalapításáig várni kellett.⁴⁸ Nem valószínű, hogy az Antiókiában nevelkedő hercegnőre apja nagy hatást gyakorolt, hiszen Rajnárd 1161-től 1176-ig muszlim fogságban volt, s így alig ismerhette kislányát. Nikétász Khóniatész szerint Anna nem sokkal esküvője (1170) előtt került Konstantinápolyba féltestvére, Mária császárné mellé.⁴⁹ Az, hogy Ágnesről Annára változtatta nevét, arra utal, hogy áttért a görög rítusra is, ami nem szól amellett, hogy latin papok maradhattak volna mellette.⁵⁰

Győrffy György nyomán szintén Hervay fogalmazta meg azt a lehetőséget, hogy amikor 1179-ben III. Béla és Lukács esztergomi érsek kibékült, a király Lukács kedvére akart tenni azzal, hogy a korábban Canterbury Szent Tamásnak menedéket adó Pontigny-ből hívott szerzeteseket.⁵¹ Az egyház jogait korlátozó királyok ellen fellépő magyar és angol főpap pályája és szigorú elvei ugyanis feltűnő párhuzamot mutatnak egymással, s alighanem tisztában voltak egymás tevékenységével.⁵² Győrffy szerint Lukács honosíthatta meg az 1173-ban szentté avatott canterburyi érsek kultuszát Magyarországon, amely Egresen, Pontigny *filiájában* lehetett a legélénkebb, hiszen olyan szerzetesek is élhettek itt, akik személyesen is ismerték Szent Tamást.⁵³ Győrffyvel egyetérthetünk, ám Hervay felvetésének van egy komoly akadálya: miért éppen olyan területen alapított kolostort III. Béla Lukács kiengesztelésére, amely az esztergomi érsek ádáz ellenfele, András kalocsai érsek fennhatósága alatt állt?⁵⁴

Tudható az is, hogy a kolostoralapítás hosszú folyamat volt, s így bizonyára egy évekkel korábban elüthetett mag szökkent szárba 1179-ben Egresen. A ciszterci rend státútumaiból tudjuk, hogy az alapítónak előbb a generális káptalanhoz kellett fordulnia tervével (*petitio*). Cîteaux-ban, a következő nagykáptalanon ezután kijelöltek egy két-három apátból álló testületet, amely felmérte (*inspectio*) a kijelölt hely alkalmasságát, valamint a helyi egyházkormányzati és tulajdoni viszonyokat. A következő év szeptemberében jelentésüket be kellett mutatni a generális káptalanon, ahol mérlegelték, hogy helyben hagyják-e az alapítási szándékot, s pozitív döntés esetén kijelölték az anyapátságot.⁵⁵ A ma-

⁴⁸ Ezekről részletesen l. *Elisabeth A. R. Brown: The Cistercians in the Latin Empire of Constantinople and Greece 1204–1276. Traditio* 14. (1958) 63–120.

⁴⁹ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk. *Moravcsik Gyula*. Akadémiai, Bp. 1984. 293.

⁵⁰ A nem ortodox hercegnők ugyanis hivatalosan eretneknek számítottak, így új, Bizáncban elterjedt nevet kellett választaniuk l. *August Heisenberg: Zu den armenisch-byzantinischen Beziehungen am Anfang des 13. Jahrhunderts. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse.) München* 1929. 7.

⁵¹ *Hervay Ferenc Levente – Legeza László – Szacsvay Péter: Ciszterciek*. Mikes Kiadó, Budapest 1997. 14.

⁵² *Győrffy György: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közölny* 16. (1970: 1–2. sz.) 153–158.

⁵³ Uo. 156.

⁵⁴ A két érsek viszályáról tanúskodó pápai okleveleket l. *Walther Holtzmann: XII. századi pápai oklevelek kánonjogi gyűjteményekből. Századok* 93. (1959: 2–4. sz.) 412–415. Az ellentét előzményeiről l. *Kosza László: Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig. In: Kalocsa történetéből. Szerk. Kosza László. Kalocsa* 2000. 39–42.

⁵⁵ E szakaszokra l. *Emilia Jamrozik: The Cistercian Order in Medieval Europe. Routledge, London–New York* 2013. 50–51. Néhány magyarországi alapítással vagy alapítási kísérlettel össze-

gyarországi monostoralapítások felelevenítésének terve tehát legkésőbb már két évvel 1179 előtt, 1177-ben megszületett. Ezt bizonyítja V. Lipót osztrák herceg 1177/1178-ban kiállított oklevele, amely garantálja, hogy a clairvaux-i szerzetesek szabadon, mindenféle vám fizetése nélkül átkelhetnek országán.⁵⁶ Az ausztriai kolostorok anyaapátsága Morimond volt, így — Koszta László megfigyelése szerint — bizonyosan a Magyar Királyságba tartó cisztercieknek szólt az oklevél.⁵⁷

A ciszterci rend irányításának és terjeszkedésének központosított jellege miatt valószínűtlennek tartom, hogy III. Béla kifejezetten Pontignyből kért volna szerzeteseket. Arra a kérdésre, hogy miért mégis éppen ez a kolostor, a *füliákkal* addig csak Franciaországban és Itáliában rendelkező Pontigny lett Egres anyaapátsága, véleményem szerint máshol keresendő a válasz.

Ismeretes, hogy 1183-ban magas rangú ciszterci szerzetesekből álló küldöttség járt III. Béla udvarában. Cikádon, Egresen és Zircen a rend már korábban berendezkedett, a ciszterciek előjárói most Pilis és Szentgotthárd alapítását (1184) készíthették elő. A követséget Péter cîteaux-i apát (1181–1184) vezette, akit elkísért a főapátság perjele, Vilmos, valamint Ubicellus (Wezilo) pairis-i apát és két cîteaux-i szerzetes: Péter és Servius. A király a franciaországiakhoz hasonló kiváltságokkal ruházta fel a már létező és a jövőben alapítandó magyarországi kolostorokat, s megengedte, hogy szerzeteseik — az újonnan érkező ismeretlen rendtagokkal és *conversusokkal* (laikustestvérekkel) együtt — szabadon egyik apátságból a másikba utazzanak.⁵⁸ A *Gallia Christiana* 1728-ban — tehát a franciaországi egyházi levéltáraknak a 18. század végén bekövetkezett tömeges pusztulása előtt — egy olyan 1182-ben kelt oklevélre hivatkozik, amelyben III. Béla Péter apátot atyjának (*patrem suum*) nevezte, s már ekkor, az utazás előtti évben biztosította a magyarországi ciszterciek számára azon előjogokat, amelyeket azok Franciaországban élveztek.⁵⁹

Példátlan jelenség, hogy a rend feje személyesen tárgyaljon a ciszterciek megtelepedéséről egy olyan távoli országgal, mint Magyarország. Ez a kitün-

függő státútum is jól szemlélteti a több évig is elhúzódó folyamatot, pl. 1205: *Canivez, J.*: Statuta i. m. I. 317; 1223: II. 28; 1233: II. 124–125; 1234: II. 130; 1235: II. 151–152; 1239: II. 208; 1240: II. 228, III. 41–42.

⁵⁶ L. Dei gratia dux Austrię. Noverint omnes tam presentes quam hii, qui post futuri sunt, quod nos venerabilis fratribus de Claraualle hanc in nomine Domini in terra nostra libertatem indulsimus, ut quicumque ex eis pro necessitate iamdicti claustrum terram nostram transierint, absque omni impedimento et sine theloneo, quod vulgari űta dicitur, lebere vadant et veniant. Volumus itaque, quod nemo sit, qui eos euntes vel redeuntes in terra nostra aliquo modo offendat vel sub occasione thelonei quicquam ab eis exigat. Quod si quis in hoc nostre voluntatis interdicto contraire presumpserit, absque dubio se noverit nostre indignationis iram incursum. – Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. I. Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215. Szerk. *Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner*. Wien 1950. 66. Nr. 50.

⁵⁷ *Koszta László*: A ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején 1142–1270. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 5. (1993: 1–2. sz.) 117.

⁵⁸ *Chrysostomus Henriquez*: Regula, constitutiones et privilegia Ordinis Cisterciensis. Antwerpen 1630. 233; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Stud. et op. Georgii Fejér, Budae 1829–1844. (A továbbiakban Fejér CD) II. 202.

⁵⁹ Az elveszett oklevelet a mű sajnos nem idézi teljes egészében l. *Gallia Christiana* tom. IV. Paris 1728. 989.

tett figyelem nem csak az alapító, III. Béla eltökéltségét bizonyíthatja — a rendi vezetés, Péter apáttal az élén, bizonyára különösen elkötelezett volt a terjeszkedés, illetve a magyarországi megtelepedés ügye mellett.⁶⁰ Péter 1177 és 1180 között, tehát éppen Egres alapításának idején, Pontigny apátja volt, és 1181-ben — elsőként és több mint száz évig egyedüliként e közösség vezetői közül — emelkedett a főpáti méltóságba.⁶¹ Valószínűnek tűnik, hogy Pétert még Pontigny apátjaként bízta meg a generális káptalan a magyarországi alapítások felügyeletével, s ezt a feladatot még főpátként is a szívében viselte. Egres alapításának hátterében tehát nem annyira Pontigny esetleges magyar kapcsolatait látom, mint inkább Péter apát személyes megbízását, amelynek főpáti hivatalában is kitüntetett figyelmet szentelt — noha ekkor már Clairvaux-ból (Zirc) és a clairvaux-i ág kolostoraiból: Troisfontaines-ből (Szentgotthárd) és Acey-ből (Pilis) folytatódott a telepítés.

Egres és Courtenay Jolánta

Láthattuk: nem igazolhatóak első francia származású királynénk feltételezett kötelékei Pontigny-vel; annál bizonyosabb azonban, hogy egy másik királyi hitves, II. András második felesége, Courtenay Jolánta, kapcsolatban állt Egres anyaapátságával. Láthattuk azt is, hogy a 13. század első évtizedében a Courtenay-család temetkező egyházaként tekintett Pontignyra. Péter gróf, Jolánta édesapja, miután hírül vette, hogy sógora, Flandriai Henrik halála (1216) után őt választották a Latin Császárság uralkodójává, az indulás előtt feleségével, Jolántával együtt ismét adományt tett a kolostornak, ezúttal azért, hogy haláluk után évente megemlékezzenek róluk.⁶² Machovich Viktor szerint

⁶⁰ Annak ellenére, hogy a terjeszkedés már néhány évtizeddel korábban igen megterhelőnek bizonyult a rend számára, s 1152-ben a generális káptalan megtiltotta a további alapításokat és az incorporációt, a monostoralapítások — különösen Európa perifériáján — nem vesztettek lendületük-ből l. *Janet Burton – Julie Kerr: The Cistercians in the Middle Ages.* Boydell, Woolbridge 2011. 44.

⁶¹ *Waast Barthélemi Henry: Histoire de l'abbaye de Pontigny.* Auxerre 1839. 59–64. *Monique Peyrafort-Huin – Jean-Luc Benoît – Patricia Stirnemann: La bibliothèque médiévale de l'abbaye de Pontigny (XIIe–XIXe siècles): Histoire, inventaires anciens, manuscrits.* CNRS éditions, Paris 2001. 645. — Figyelemreméltó emléke a francia és a magyarországi ciszterci szerzetesek szellemi kapcsolatainak Pontigny apátságának könyvjegyzéke, amely a 12. században keletkezett. Ebből kiderül, hogy a burgundiai monostor számos könyvet (köztük Auxerre-i Remigius és Chartres-i Ivo műveit) adott kölcsön Magyarországra. A kódexek talán éppen Egresre kerültek, ám lehetséges, hogy a néhány évvel később alapított magyarországi ciszterci monostorok szerzetesei is a Pontigny-beli könyveken pallérozódtak. A montpellier-i egyetemi könyvtárban fennmaradt könyvjegyzékről hazánkban először Lovass Gyula adott hírt l. *Lovass Gyula: Egy középkori francia kolostor könyvei Magyarországon. Egyetemes Philologiai Közlöny* 62. (1938) 224–226. A forrásra, az azonosított kódexekre és a Pontigny apátság könyvkultúrájára l. *Peyrafort-Huin, M. – Benoît, J-L. – Stirnemann, P.: La bibliothèque médiévale i. m.* A szerzők a Pontigny-beli könyvek Egresre kerülésére is megfogalmazzanak egy hipotézist: 1197-ben Marie de Champagne, III. Béla özvegyének, Margitnak a testvére két szolgát adományozott Joscelinnek, Charmoye ciszterci apátjának, akik előtte Magyarországon meglátogatták a királynét. A szerzők szerint talán e követség során került sor a könyvek Magyarországra szállítására l. uo. 71. Az oklevélhez eddig nem sikerült hozzáférnem. Jelzete: Arch. dép. de la Marne, 16 H 13. Regesztáját l. *Edouard de Barthélemy: Recueil de chartes de l'abbaye de la Charmoye (Marne).* Paris 1886. 17–18.

⁶² *Machovich V.: A magyar–francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 277–278. 29. sz. j.; Le premier cartulaire i. m. 249, Nr. 205.*

a kezdetben Pilist előnyben részesítő II. András Jolánta befolyására kedvelte meg az egresi közösséget, amely 1224-től kezdve gazdag királyi adományokban részesült, s 1233-ban — miután Pecorari Jakab bíboros legátus, ciszterci szerzetes, Troisfontaines egykori apátjának jelenlétében elhunyt — ide temették az elhunyt királynét.⁶³ Nem kétséges, hogy életük utolsó évtizedében a királyi pár éppolyan szerepet szánt Egresnek, mint Jolánta szülei Pontignynek. II. András élete utolsó évében IX. Gergely pápa újra megerősítette a királyi adományát, valamint a közte és az egresiek közötti birtokcserét, amelyet III. Honorius 1223-ban már egyszer jóváhagyott;⁶⁴ bár András király adományának természetét nem ismerjük, elképzelhető, hogy misealapítványról is volt szó benne saját, mind két évvel korábban elhunyt második felesége számára.

Jolánta Châtilloni Annához hasonlóan egy fiatal keleti latin államból, ám ezúttal nem Antiókhából, hanem a Latin Császárságból érkezett. III. Béla feleségével ellentétben Jolánta nem az *Outremer*ben látta meg a napvilágot; II. András második hitvese gyermekségének javát Franciaországban, a Courtenay-udvarban töltötte. A fennmaradt kútfők alapján házasságkötéséről korántsem rajzolódik ki egyértelmű kép. A szakirodalom — Wertner Mór nyomán — majdnem egyöntetűen 1215-re helyezi az esküvőt.⁶⁵ Ezzel szemben Vajay Szabolcs úgy vélekedett, hogy András 1218-ban, kereszties hadjáratából visszafelé, Konstantinápolyban jegyezte el második hitvesét,⁶⁶ míg Koszta László szerint a házasságra valamivel 1217 előtt kerülhetett sor.⁶⁷ Vajajt minden bizonnyal az tévesztette meg, hogy Courtenay Péter csak azután indult el, hogy elfoglalja új országa trónját, miután III. Honorius 1217. április 9-én Rómában császárrá koronázta.⁶⁸ Péter sohasem érkezett meg fővárosába, mivel az epiruszi uralkodó fogságába esett, s ott is halt meg rövid idő múlva. Felesége és háza népe azonban szerencsésen partra szállt Konstantinápolyban 1217-ben. Vajay úgy gondolhatta, hogy Jolánta is édesanyja kíséretében érkezett keletre, s valóban ez lenne a kézenfekvő.

Forrásaink azonban mást állítanak. Több mint két hónappal Courtenay Péter és felesége római koronázása előtt, egy 1217. január 30-án kelt levelében, amelynek címezettje a magyar király, III. Honorius pápa már Péter vejének nevezi II. Andrást.⁶⁹ Két ugyanebből az évből származó oklevélben, a magyar uralkodó azokat az érdemeket méltatja, amelyeket Péter győri püspök és egy

⁶³ *Machovich V.*: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 279. — A kolostor már az előző évtizedben is kereste az előkelő világi hölgyek pártfogását. Ezt igazolja az az eset is, amelynek kivizsgálásával a generális káptalan a cikádori és a zirci apátokat bízta meg 1212-ben: az egresi apát a klauzúra megsértésével a rendházon belül celebrált misét egy előkelő hölgy jelenlétében (in presentia comitissae) l. *Canivez, J.*: Statuta i. m. I, 389.

⁶⁴ Fejér CD VII/1. 250.

⁶⁵ *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892. 421.

⁶⁶ *Vajay Szabolcs*: *Dominae Reginae Milites*. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Akadémiai, Bp. 1984. 400.

⁶⁷ *Koszta László*: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). Aetas 9. (1994: 1. sz.) 67.

⁶⁸ *Regesta Pontificum I–II.* Szerk. August Potthast. Berlin 1874–1875. I. 1874. 485.

⁶⁹ Fejér CD III/1. 187. (=Regesta Pontificum i. m. I. 1874. 479. Nr. 5440.)

Vruz nevű várjobbágy akkor szerzett, amikor Jolántát Konstantinápolyból Magyarországra kísérték.⁷⁰ Valószínűleg mindkét oklevél azelőtt keletkezett, hogy András elindult a Szentföldre, tehát 1217 első felében. Pelagius és István bíborosok 1216. április 1-jén, Rómában kelt oklevele pedig, amely a királyné koronázásának ügyében tesz igazságot a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között, arról tanúskodik, hogy Jolánta magyarországi koronázására már hónapokkal 1216 áprilisa előtt sor került.⁷¹ Akkor tehát, amikor Jolánta családja még nem is készülhetett Konstantinápolyba, hiszen Henrik császár életben volt. A magyarországi források egyértelműen úgy tudják, hogy Jolánta előbb Franciaországban élt, majd Konstantinápolyból érkezett Magyarországra.⁷² Hogyan kerülhetett évekkal családja utazása előtt nagybátyja keleti udvarába?

E kérdésre azonos választ ad — egymástól bizonyosan nem függetlenül — két népnyelven alkotó 13. századi francia krónikaíró, Philippe Mouskés⁷³ és Baudoin d’Avesnes.⁷⁴ Szerintük Flandriai Henrik császár még halála előtt dinasztikus házasságokkal biztosította a Latin Császárság békéjét és biztonságát: elvette Boril bolgár cár (1207–1218) unokahúgát feleségül, unokahúgait, Courtenay Péter leányait András magyar és Laszkarisz I. Theodórosz nikaiai uralkodóval, valamint Boril bolgár cárral (1207–1218) házasította össze, ő maga pedig Boril unokahúgát vette feleségül. A házasságok mögött Hóman Bálint joggal látta a latin császár által kovácsolt szövetségi rendszert, amely előtt Flandriai Henrik Theodórosz feletti kis-ázsiai győzelme (1211) és Borillal történő kibékülése (1213) nyitotta meg az utat.⁷⁵ Az egymás létét immár elismerő két császárság közötti megállapodásra 1212-ben vagy 1214-ben került sor. A

⁷⁰ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923. (A továbbiakban RA) 105–106. Nr. 322; 111. Nr. 336.

⁷¹ Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára. 1103–1296. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1896. 35. Nr. 38.

⁷² Cum itaque nostra coniux karissima, Regina Yoles, quamdam puellam nomine Ahalyz, ex ingenui sanguinis parentibus oriundam, de remotis Francie partibus secum in suis seruciis in Hungariam adduxisset... cuius innumerabilia tam mari, quam in terra uxori nostre, antequam ad nos de Grecia adduceretur, cum indesinenti fidelitate servitia... – Fejér CD III/1. 286.

⁷³ Comte Pierron... / S’orent serours prus et gentius. / Li buens rois de Hongrie, Andrius, / Ot l’ainsée que mult ama / que Henris d’Ango li douna; / Et la seconde ot Jehanins / Sires de Blas et de Comins; / La tierce fu sacans et aspre; / Cele si fu donnée à Lascre, / Un haut prince de la Turkie, / Qui grant tiere ot en sa baillie. – Chronique de la prise de Constantinople par les Francs. Szerk. Jean A. Bouchon. Paris 1828. 347–348.

⁷⁴ Bien avés oï dessus courment li emperères Henris ala on roiaume de Salenique et la guerre que il ot contre les Lombars qui voloient la terre retenir contre lui. Quant il les ot vaincus, il fist pais à Johennis, le roi de Blaquie, et à Toldre l’Ascre. Il prist la fille Johennis à femme, et li donna une soie nièche en mariage, et une en donna à Toldre l’Ascre, et la tierce au roi Andrieu de Hongrie. Ces III damoiselles estoient filles les conte Pierron d’Aussoire et la contesse Yolent, suer l’empereour. Par ces mariaiges aquist-il grant pais et grant aide. – Chronique de Baudoin d’Avesnes. Szerk. Joseph Kervyn de Lettenhove. In: Histoires et chroniques de Flandres, d’après les textes des divers manuscrits I–II. Hayez, Bruxelles 1879–1880. II. 1880. 674. — A francia történetírók tudósítását figyelembe véve értékeli az eseményeket Bárány Attila, aki felhívja a figyelmet a szakirodalom egy korábbi tévedésére is, amely szerint András azért vette feleségül Jolántát, hogy maga is sikeresen pályázhasson a császári trónra. A házasságra azonban már Henrik császár halála előtt sor került l. *Bárány Attila*: II. András és a Latin Császárság. *Hadtörténeti Közlemények* 126. (2013: 2. sz.) 466–467.

⁷⁵ *Hóman Bálint – Szekfü Gyula*: Magyar történet I. Bp. 1941. 437–438.

bolgárokkal kötött békére házasság tette fel a koronát; Michael Angold hasonló tervet valószínűsít a Nikaiai Császárság esetében is, amelyet megerősítenek Mouskés és d'Avesnes beszámolóí is, amelyek szerint e frigyekre még Henrik császár életében sor került.⁷⁶

Ezen a ponton azonban francia forrásainknak ellentmondanak a helyi szerzők: Georgiosz Akropolitésznél azt olvashatjuk, hogy Laszkarisz ekkor még nem Courtenay Péter valamelyik leányát, hanem egy örmény asszonyt vezetett oltár elé, akitől nem sokkal később gyermeke született. A császár hamarosan eltaszította második feleségét.⁷⁷ A kortárs Nikolaosz Meszaritész tudósítása szerint milderre 1214 karácsonyán került sor Nikaiaiában. Fél évszázaddal később Theodórosz Szkutariotész már úgy tudja, hogy a menyasszony II. Leó örmény király leánya volt, míg az örmény források alapján valójában Leó unokahúgáról lehetett szó.⁷⁸ Angold szerint a házasság felbontásának hátterében az állhatott, hogy a nikaiai császár szívesebben került volna rokonságba a latin császárral, mint az örmény királlyal.⁷⁹ Az általa feltételezett tárgyalásokat azonban megakaszthatta Flandriai Henrik 1216-ban bekövetkezett halála. Courtenay Péter fogságba esése után felesége, Flandriai Jolánta két évig régensként uralkodott Konstantinápolyban; ennek ellenére — miként Niképhorosz Grégorász beszámol róla — Theodórosz csak 1219-ben vette végre nőül Péter és Jolánta egyik lányát, Máriát.⁸⁰ Még kevesebbet tudunk Jolánta testvéréről, aki a francia krónikák szerint Boril felesége lett. Georgiosz Akropolitész csak a bolgár cár kun származású feleségét ismeri.⁸¹

Mouskés és d'Avesnes krónikái, amelyek egyaránt Flandriában keletkeztek, alighanem valóban Henrik császár nem maradéktalanul sikeres dinasztikus házassági terveit tükrözik. Baudouin d'Avesnes értesüléseinek megbízhatósága franciaországi nézőpontja miatt keleti kérdéseket illetően első pillantásra kétséges lehet, mellette szólhat azonban az, hogy a főúri történetíró édesanyja a Courtenay-lányok unokatestvére volt. Jolánta két testvérével együtt kelhetett útra Auxerre-ből, hogy a Latin Császárságban nagybátyjuk külpolitikájának eszközei legyenek. Kérdéses, hogy melyik leányt melyik keleti uralkodónak szánták eredetileg, s mikor indultak el. Ha feltételezzük, hogy útra kelésük idején már ki volt jelölve jövőbelijük, néhány hónappal 1213 szeptember után, Gertrúd magyar királyné halálát követően hagyhatták el hazájukat. Lehetséges azonban az is, hogy indulásukkor még nem szemelték ki a grófkisasszonyok vőlegényeit, s így akár már 1213 előtt is Konstantinápolyban tartózkod-

⁷⁶ *Michael Angold: The Latin Empire of Constantinople, 1204–1261: Marriage Strategies.* In: *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204.* Szerk. Judith Herrin – Guillaume Saint-Guillain. Ashgate, Farnham 2011. 50–52.

⁷⁷ *George Akropolites: The History.* (Oxford Studies in Byzantium) Szerk. és ford. *Ruth Macrides.* OUP, Oxford 2007. 148. és 150–151. 5. sz. j.

⁷⁸ Uo. 150–151, 5. sz. j.

⁷⁹ *Angold, M.: The Latin Empire of Constantinople* i. m. 52.

⁸⁰ *Patrologiae cursus completus. Series Graeca posterior.* Szerk. Jacques-Paul Migne. Tom. CXLVIII. Paris 1865. 142.

⁸¹ *Macrides, R.: George Akropolites* i. m. 140. és 144. 22. sz. j.

kodhattak. Az utóbbi lehetőség mellett szólhat, hogy Jolánta kerülővel, nem közvetlenül Franciaországból érkezett Magyarországra.

Csak Jolánta gyermekkori játszópajtásáról és kislányának későbbi dajkájáról, Ahalyzról tudjuk bizonyosan, hogy Konstantinápolyból került úrnőjével Magyarországra.⁸² Ugyanezt feltételezik Csák nembeli Miklós francia származású feleségéről is.⁸³ Talán már ekkor Jolánta mellett volt rokona, Dénes, és Galterius lovag, akik 1235-ben néhai úrnőjük lányával, Jolántával Aragóniába utaztak.⁸⁴ A troisfontaines-i ciszterci apátság jól értesült történetíró szerzetese, Albericus szerint Jolánta apai ágról származó unokatestvére, egy bizonyos *Hugo de Marchia in Hungaria* is Magyarországon tartózkodott ekkoriban.⁸⁵ Bertalan veszprémi prépost (majd 1226-tól püspök) és a burgundiai származású Bertalan pécsi püspök személyében egyháziak is voltak az ifjú királyné magyarországi környezetében, ám nincs konkrét bizonyíték arra, hogy a főpapok valóban a Latin Császárságból érkeztek.⁸⁶ A pécsi püspök személyéhez mindenesetre feltehetően ragaszkodhatott a királyné, hiszen Bertalan bízta meg az ifjabb Jolánta és I. Jakab aragóniai király házasságának előkészítésével, amelynek során a főpap ellátogatott a magyar királyné szüleinek auxerre-i, namuri és burgundiai birtokaira is.⁸⁷

Ciszterciek is lehettek Jolánta mellett, akik származhattak a szülei által kitüntetett Pontignyből, de a Latin Császárságból is. 1204 után ugyanis sorra jöttek létre a ciszterci kolostorok Konstantinápolyban, s a görög vidéken. Különösen kedvelte őket Monferrati Bonifác thesszalonikéi király, akit szoros kapcsolatok fűztek a negyedik kereszties hadjárat egyik központi alakjához, Lucelle

⁸² Fejér CD III/1. 286.

⁸³ *Kosztá L.*: Egy francia származású főpap i. m. 67. — Miklós ispán végrendeletének első, 1228. évi II. András-féle megerősítése a pannonhalmi konvent 1434-ből származó átírásában maradt fenn (DL 88 083, kiadását l. A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I–III. Szerk. Dreska Gábor. Győr 2007–2010. II. 2008. 265–267). Az ezzel szóról szóra megegyező végrendeletet 1231-ben II. András újra megerősítette, ám ezen az oklevélen nem szerepel méltóságsor l. Fejér CD III/2. 227. (=RA I. 153. Nr. 477.) A Zsigmond-kori átírás méltóságsorában szerepel Bulcsú csanádi püspök, noha hitelt érdemlő források szerint 1228-ban és 1229-ben még a kancellári hivatalt töltötte be győri püspökként, s a csanádi püspökségben 1229-ben üresedés volt l. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 11.) História-MTA TTI, Bp. 2011. 87. E méltóságsor tehát nem teljesen hiteles, ugyanakkor a szó szerinti egyezés miatt nem látom a hamisítás indítékát.

⁸⁴ *Kosztá L.*: Egy francia származású főpap i. m. 67.

⁸⁵ Monumenta Germaniae Historica Scriptorum (a továbbiakban MGH SS) tom. XXIII. Szerk. *Georg Heinrich Pertz*. Hannover 1874. 874. — Albericus szerint a szóban forgó Hugó Courtenay Péter egy ismeretlen nevű lánytestvérének a fia volt. A Marchia in Hungaria elnevezés a Szent István-kori déli határispánság egy részére vonatkozhat. Éppen a Magyarországon igen ritka Hugó nevet viseli a kevei ispán 1213-ban l. *Zsoldos A.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 207.

⁸⁶ Bár így vélekedett már az egyházmegye egyik első monográfusa, Koller József is l. *Josephus Koller*: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I–VII. Posonii–Pesthini 1782–1812. II. 1782. 45. Bertalan esetében joggal gyanakodhatunk, ám a francia főpapok nem szükségszerűen Jolántával érkeztek az országba, mint azt a liége-i származású Róbert veszprémi püspök (1209–1226), majd esztergomi érsek (1226–1239) példája is mutatja, aki már II. András második esküvője előtt magas méltóságot viselt Magyarországon.

⁸⁷ *Thallóczy Lajos*: Árpádházi Jolán, Aragon királynője (Egy oklevél-melléklettel). Századok 31. (1897: 7. sz.) 580.

ciszterci apátjához, Péterhez.⁸⁸ III. Ince pápa egy 1205-ben kelt leveléből tudjuk, hogy III. Béla lánya, Iszaakiosz Angelosz császár özvegye és Bonifác király új felesége, Margit a lucelle-i apát lelki iránymutatása mellett tért vissza a latin rítusú keresztények közösségébe.⁸⁹ Bonifác hívta az első ciszterci közösséget a latin Görögországba: Chortaiton régi kolostorát 1205-ben lakták be Lucelle szerzetesei.⁹⁰ Második férje halála (1207) után Margit régensként irányította Thessalonikét, amelyben legfőbb támasza Flandriai Henrik császár volt. Nem kizárt, hogy II. András testvére, a thessalonikéi királyné részt vett Jolánta esküvőjének előkészítésében.⁹¹ Margit és utódai ciszterci kapcsolatai akkor sem halványultak el, amikor a királyné Thessaloniké bukása idején visszköltözött Magyarországra: saját, illetve első férjétől származó fia, Kaloján birtokán alapította Béla királyfi a bélakúti (pétervárad) ciszterci kolostort 1234-ben.⁹²

A források szűkössége miatt csak töredékesen láthatjuk azt a kétségtelesen létező kapcsolati hálózatot, amely Jolánta és magyarországi környezete, valamint a ciszterciek — különösen Egres — között fennállt. E kapcsolati háló leghatározottabban körvonalazható alakja Csák nembeli Miklós, Ugrin esztergomi érsek (1204. április 24. előtt–augusztus 20. előtt) öccse, akinek második felesége francia származású volt. A királyné két fennmaradt oklevele közül az egyik Miklósnak szól: 1226-ban Jolánta az öt híven szolgáló *comes*nek adományozta Vinér falut.⁹³ Aragóniába költözése előtt a Jolánta királyné szolgálatában álló Galterus lovag éppen Miklós ispánnak adta el Torda nevű *praedium*át.⁹⁴ Számos végakarata közül az utolsó, 1239. évi — két változatban is fennmaradt — dokumentum az egresi monostor — a ciszterciek számára egyébként tilos — hiteleshelyi tevékenységének magányos tanúja.⁹⁵ Ezekben a nem sokkal korábban elhunyt ispán megnevezése már *comes de Guedeck*, amely az Egreshez közeli Gödöst, Miklós utolsó lakóhelyét jelöli.⁹⁶ Két egresi szerzetes, Radulphus és Magyarországi Péter is jelen volt annál a megegyezésnél, amely Miklós ispán elsőszülöttje és özvegye között jött létre ugyanebben az évben az Egreshez közel fekvő Csanád megyei Rahonca konventje előtt.⁹⁷

⁸⁸ Brown, E. A. R.: The Cistercians i. m. 86. — Két másik ciszterci előjáró, Márton, Pairis apátja, és Guy, Vaux-de-Cernay apátja egyaránt fontos szerepet játszottak a negyedik keresztes hadjáratban, s mindketten megpróbálták a keresztéseket lebeszélni Zára elfoglalásáról l. Uo. 73–74.

⁸⁹ Uo. 78; Patrologiae cursus completus. Series Latina. Tom. CCXV. Paris 1855. 714.

⁹⁰ Nikiphoros I. Tsongarakis: The Western Religious Orders in Medieval Greece. (Diss.) University of Leeds, Leeds 2008 64–67. http://etheses.whiterose.ac.uk/1014/1/uk_bl_ethos_486386.pdf [2014. január: 30.]

⁹¹ Hóman B. – Szekfű Gy.: Magyar történet i. m. I. 437.

⁹² Takács Miklós: A bélakúti/pétervárad ciszterci monostor. Forum, Újvidék 1989. 11.

⁹³ Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II, Forráskiadványok 45.) Szerk. Szentpétery Imre – Zsoldos Attila. Magyar Országos Levéltár–MTA TTI Bp. 2008. 46. Nr. 48.

⁹⁴ Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest 1860–1874. Szerk. Wenzel Gusztáv. VI. 569–570. (=RA I. 170, Nr. 540.)

⁹⁵ 1239: DL 61 140 (Juhász K.: Die Stifte i. m. 218–219) és DL 61 141 (Fejér CD IV/1. 162–163), Solymosi L.: Észrevételek i. m. 247.

⁹⁶ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Akadémiai, Budapest 1963, 857.

⁹⁷ DL 62 150 (Juhász K.: Die Stifte i. m. 219–220) — Az oklevélről l. Szovák Kornél – Takács Imre: Ádám rahoncai perjel és a rahoncai konvent oklevele a konvent pecsétjével. In: Paradisum

Egres második *filiája*, Keresztúr, amely az alapítási listák szerint 1214-től működött, alighanem azonos a Csákok 1146-ban már álló nemzetségi monostorával, Vértesszentkereszttel, ahol a 13. század elején nagyszabású — bár korántsem a fehér barátokra jellemző egyszerűségről tanúskodó — építkezések zajlottak; Hervay szerint ez lehet az a bencés kolostor, amelynek élére 1214-ben egy ciszterci rendi statútum szerint egy Cikádorból származó ciszterci szerzetes került.⁹⁸ Miklós ispán többször is végrendelezett az ősi birtokról, amelyen e kolostor állt. Személye bizonyosan nem független attól, hogy a kegyurasága alá tartozó apátságot éppen a ciszterciek vették át. Az ispán egy 1231-ben (eredetileg 1228-ban) kelt választékos megfogalmazású, horatiusi reminiscenciákat is tartalmazó személyes hangvételű végrendelete, valamint francia kapcsolatai alapján Sólyom Károly azt gondolta, hogy őt rejti Anonymus *prologus*ának N *siglája*.⁹⁹ Az 1228-as oklevél 1434-ben készült szó szerinti átírása szerint az oklevél fogalmazója Miklós rokona, Ugrin kalocsai érsek volt, aki már egy 1217-ben fogalmazott oklevél tanúsága szerint is fejből idézte Horatiust.¹⁰⁰ Meg kell azonban említeni, hogy Bulcsú megjelenése csanádi püspökként a Zsigmond-kori átírásban szereplő 1228. évi méltóságsorban gyanússá teszi az oklevél hitelességét.¹⁰¹

Miklós 1222 és 1224 között viselte a csanádi ispánságot.¹⁰² Ekkoriban kerülhetett sor Egres és II. András között egy közelebről nem ismert birtokcserére, amelyet III. Honorius pápa 1224. április 2-án erősített meg.¹⁰³ Talán ekkor kerültek a kolostor tulajdonába Nagyküküllő-menti birtokai: Apátfalva (Csicsóholdvilág), Szászcsanád, Sornsten (Sorostély) és Kisselyk.¹⁰⁴ Ez ellen szól azonban az, hogy a fenti birtokokhoz közeli Monora — legalábbis az eredeti elvesztett oklevél egy 1367-ből származó tartalmi átírása szerint — már 1205-ben Egreshez tartozott;¹⁰⁵ a Nagyküküllő-menti birtoktest így már III. Béla vagy

plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001. 98.

⁹⁸ Hervay F. L.: Repertorium i. m. 120–121.

⁹⁹ Sólyom Károly: Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. Irodalomtörténeti Közlemények 70. (1966: 1–2. sz.) 78.

¹⁰⁰ Szovák Kornél: Horatius magyarországi utóéletének kérdéséhez. Magyar Könyvszemle 106. (1990: 1–2. sz.) 11–12.

¹⁰¹ L. 83. sz. j.

¹⁰² Zsoldos A.: Magyarország világi archontológiája i. m. 146.

¹⁰³ Vetera monumenta historica Hungariae I–II. 1859–1860. Szerk. Augustinus Theiner. I. 1859. 49. Nr. 102.

¹⁰⁴ Egres birtokaira l. Bósz E.: Az egresi ciszterci apátság i. m. 44–48; Hervay F. L.: Repertorium i. m. 95. — Apátfalvát, Szászcsanádot, Sornstent és Kisselyket először az a vélhetően 1315-ben kelt oklevél említi, amelyben I. Károly újra beiktatta az apátságot a Kánok által elfoglalt erdélyi birtokaiba l. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 1191–1342. Szerk. Franz Zimmermann – Carl Werner. Hermannstadt 1892. 301–302 (a továbbiakban ZW) és Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1320). Századok 122. (1988: 1. sz.) 111. 105. sz. j. A 14. század elején Egres még számot tarthatott az országot újraegyesítő I. Károly király védelmére, ám a következő évek perei arra engednek következtetni, hogy — ha az apátok követeléseit jogosak voltak — az egresi ciszterciek nem kapták vissza minden régi birtokukat a királytól.

¹⁰⁵ Erdélyi Okmánytár. Szerk. Jakó Zsigmond. I. (1023–1300) (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26.) Bp. 1997. 131, Nr. 31. (=RA I. 69–70. Nr. 220.)

Imre király életében is az egresi cisztercieké lehetett. Hasonló lehetett a helyzet a Monora szomszédságában fekvő Farkastelkével és Vézával; az előbbiért 1318-ban, az utóbbiért 1320-ban pereskedett sikertelenül az egresi apát.¹⁰⁶ A kolostor első földbirtokai, a laikustestvérek által megművelt *grangiák* — ciszterci szokás szerint — bizonyára a kolostor közvetlen közelében feküdtek,¹⁰⁷ ám ezek közül név szerint csak Pabar és Telek ismert.¹⁰⁸ Hogy ezek kezdetől fogva lakott települések voltak-e, vagy a rend szabályainak megfelelően eredetileg nem falvak, hanem csak majorságok lehettek, nem tudjuk; ha a ciszterci gazdálkodás sajátos formái meg is jelentek Magyarországon, a tatárjárás viharát valószínűleg nem élték túl.

Egres és a kunmisszió

A már említett Albericus troisfontaines-i szerzetes bőséges hírekkel szolgál a tatárjárást megelőző fél évszázad Magyarországról.¹⁰⁹ 1223-at követően a tudósítások rendszertelenné válnak, 1233 és 1239 között egyenesen évkönyvszerűek. Az 1223 és 1228 közötti hírek Róbert érsek missziós tevékenységére összpontosítanak, s ezt követően is elsősorban az ország keleti részéről származó, elsősorban a kunok térítésével kapcsolatos információk dominálják Albericus magyarországi értesüléseit. Machovich Viktor mindezek alapján kétségbe vonta az Albericus állítólagos forrásául szolgáló, Hóman Bálint által feltételezett pilisi feljegyzések (1196–1228) létezését.¹¹⁰ A világkrónikában szereplő magyar vonatkozású uralkodói genealógiák ugyanis nem szükségszerűen származtak Pilisről: az Árpád-házi uralkodók más ciszterci kolostorokat, így Zircet, Szentgotthárdot, Toplicát és mindenekelőtt a királyi temetkezőhelyül válasz-

¹⁰⁶ Véza: ZW I. 343. Lehetséges, hogy ekkor még ugyanaz a János volt az apát, aki 1318-ban ugyancsak sikertelenül követelte Farkastelkét új birtokosaitól, fenefalvi Blauuchtól és Hennyngtől l. DL 30 602. János apát nem szerepel sem a Bósz, sem Hervay által összeállított apátlisában l. *Bósz E.*: Az egresi ciszterci apátság i. m. 55; *Hervay F. L.*: Repertorium i. m. 96.

¹⁰⁷ Az eredeti szabályok szerint a grangiák egy napi járóföldön belül estek, hogy az apátság közvetlen ellenőrzése alatt maradhassanak, s hogy a laikustestvérek naponta részt vehessenek az istentiszteleten l. *Lékai Lajos O. Cist.*: Ciszterciek. Eszmény és valóság. Szent István Társulat, Bp. 1991. 281. A ciszterci monostorokhoz közeli, központi birtoktestek a gyakorlatban nem feltétlenül váltak grangiákká, vagyis majorságokká l. *Ferenczi László*: Észrevételek a topuszkói (toplicai) ciszterci apátság birtokstruktúrájával kapcsolatban. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk. Guitman Barnabás. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 5.) PPKE-BTK, Piliscsaba 2009. 277–292.

¹⁰⁸ *Hervay F. L.*: Repertorium i. m. 95.

¹⁰⁹ E hírekről és forrásaikról mindenekelőtt l. *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. MTA, Bp 1925. 5–22; *Latzkoviits László*: Alberik krónikájának magyar adatai. Szeged 1934; *Machovich V.*: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 269–275.

¹¹⁰ *Hóman B.*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum i. m. 15–19; *Machovich V.*: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 274. Machovich tanulmánya teljesen feledésbe merült, megfontolásra érdemes álláspontja nem szerepel az Albericus krónikájának magyar vonatkozásait tárgyaló legutóbbi munkákban sem l. pl. *Csákvó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2012. 515–526.

tott Egrest is kitüntették pártfogásukkal.¹¹¹ Csupán két olyan hír van, amely kifejezetten pilisi eredetre utalhatna: a budavári és esztergomi tűzvészről beszámoló 1223-as, és a pilisi apát által II. András teteméért indított per 1235-re vonatkozó értesülése, amelynek kimenetelét Albericus nem ismeri. Machovich szerint azonban — s ebben véleményem szerint igazat adhatunk neki — a franciaországi történetíró 13. századi magyar híreinek forrásaihoz Béla erdélyi herceg és mostohaanyja, Jolánta királyné áll közel.¹¹²

Albericus világrónikájában nem Pilis az egyetlen megemlített magyarországi ciszterci apátság. A ciszterci történetíró Jolánta királyné temetésével (1233) kapcsolatban szót ejt Egresről, majd szokatlan hírrel lepi meg olvasóját: 1235-ben Egres filiája, az Olt-parti Kerc ciszterci kolostora mellett alacsony termetű vörös lovasok okoztak felfordulást.¹¹³ Mivel a helyiek részéről ellenállást tapasztaltak, a hegyekből leereszkedő 200 főnyi csapat visszavonult. Csak egyet tudott közülük egy helybeli rövid időre visszatartani, – miután bevörösítette támadója kezét — ám hamarosan ez is elmenekült. A királyság keleti fertályából származó mesés történet árulkodó: a kunok térítésére vonatkozóan Albericus informátora inkább egy kerci vagy az Olt-menti kolostor anyaapátságából, egy Egresről származó ciszterci szerzetes lehetett. Egres ismert birtokainak a többsége is Erdélyben feküdt. A kunmisszió, Egres, Kerc és a királyi család közötti szoros összefüggésre jellemző, hogy a német lovagrend és II. András viszályának rendezésével III. Honorius pápa a lilienfeldi apát mellett az egresi és a kerci kolostorok előljáróit bízta meg 1225-ben, s Machovich az egresi apát közvetítőmunkáját látja abban is, hogy a pápa Jolántát is felkérte, hogy járjon közben a lovagok érdekében férjénél.¹¹⁴

A Fogarasi-havasoktól északra, a Szebent és Brassót összekötő út mentén fekvő Kerc alapításakor (1202) a kontinens egyik legkeletibb ciszterci kolostora volt.¹¹⁵ Létrejöttét hasonló okok mozdíthatták előre, mint az Elbától keletre eső szláv pogányok földjén és a Baltikumban alapított ciszterci házakét, amelyek egyszerre voltak a terjeszkedés és a térítés eszközei. A ciszterciek jócskán kivették a részüket az északkeleti misszióban.¹¹⁶ Bernót, az amelungsborni ciszterci apátság szerzetesét, a mai Mecklenburg területén található nyugati szláv obodrita törzsek apostolaként tartják számon. A misszionált terület két ciszterci kolostorának, Doberannak (1171) és Dargunnak (1172) az alapítása is az ő nevéhez fűződik.¹¹⁷ Livónia második püspöke, Bertold (1196–1198) szintén ciszterci volt.¹¹⁸ A rend sorai közé tartozott a lívek térítője, Dietrich von Treyden, aki éppen 1202-ben alapította a Livóniai Kardtestvérek rendjét, s később az észtek té-

¹¹¹ Machovich V.: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 272.

¹¹² Uo. 276.

¹¹³ MGH SS XXIII. 937–938.

¹¹⁴ Machovich V.: A magyar-francia cisztercita kapcsolatok történetéhez i. m. 281. Az egresi apátok pápai megbízásaira l. Bósz E.: Az egresi ciszterci apátság i. m. 37–43.

¹¹⁵ A kerci apátság kezdeteire l. Baumgartner Alán: A kerci apátság a középkorban. Bp. 1915. 20–30.

¹¹⁶ Burton, J. – Kerr, J.: The Cistercians in the Middle Ages i. m. 50.

¹¹⁷ Jamroziak, E.: The Cistercian Order i. m. 79.

¹¹⁸ Uo.

rítőpüspöke lett (1211). Dietrich volt a livóniai Daugavgriva (Dünamünde) ciszterci kolostorának (1208) első apátja is. A második apát, Bernhard, a balti szelonok térítőpüspökeként tűnik fel 1218-ban.¹¹⁹ Eleinte (1206-tól) a poroszok térítésében is részt vettek ciszterci szerzetesek, ám itt a Német Lovagrend és a domonkosok jóval sikeresebbnek bizonyultak.¹²⁰ Bár terjeszkedésüket korántsem csak ez mozdította elő, a 12. és a 13. század fordulóján szemmel láthatóan nagyon fontos szerep jutott a cisztercieknek Európa keleti határainak kiterjesztésében, a feltöretlen területek megszelídítésében, valamint a nem keresztény népek térítésében. Nem véletlen, hogy III. Honorius pápa 1221-ben azt kérte az esztergomi és a kalocsai érsekektől, hogy a keresztény térítés céljaira éppen ciszterci szerzeteseket küldjenek egyháztartományukból Rómába.¹²¹

A keresztény Magyarország és a pogány kun törzsek havasalföldi szállásterületei közötti lakatlan határvidéken épült fel a kerci monostor. Szerzetesei alighanem ugyanazzal a céllal érkeztek ide 1202-ben Egresről (vagy Pontignyből), mint a teuton lovagok kilenc évvel később: részt akartak venni a kunok megtérítésében. A missziót a Német Lovagrend kiűzése után a domonkosok és a francia származású magyarországi főpapok folytatták: Albericus szerint Barc kun fejedelem 1227-ben Róbert esztergomi érsek, Bertalan pécsi, Bertalan (Albericusnál: Vilmos) veszprémi és Rajnáld (Albericusnál: Vilmos) erdélyi püspök jelenlétében keresztelkedett meg tizenötezer emberével együtt Erdélyben.¹²² A következő évben Róbert érsek Theodoricus domonkos tartományfőnököt nevezte ki a kun térítőpüspökség élére.¹²³ Több mint valószínű, hogy Kerc továbbra is szerepet játszott a misszióban. Albericus kunokra vonatkozó hírei tehát — talán egresi közvetítéssel — alighanem Egres *filiájából*, a kerci ciszterci apátságból származnak.

András temetkezési helye

A magyarországi krónikák túlnyomó többsége szerint nem csupán Jolánta királyné, hanem királyi férje is a magyar-francia világi és egyházi kapcsolatok gyűjtőpontjában lévő egresi kolostorban nyert végső nyughelyet. A források azonban ellentmondóak, s éppen az az Albericus vall II. András egresi temetkezése ellen, aki arról ír, hogy Jolánta sírja bizonyosan itt volt: szerinte a királyt Váradon temették el, ám a pilisi apát pert indított András testéért.¹²⁴ A per ki menetelét Albericus szemmel láthatóan nem ismerte, s úgy tudta, hogy II. András porhüvelyé változatlanul Váradon pihen. Nem segíti a tisztánlátást, hogy a középkori hazai emlékezet is megosztott a kérdésben: krónikáink hol Egresen, hol Váradon tudják a király maradványait. A sír holléte körüli bizonytalanság arra utal, hogy a hely már korán feledésbe merült — alighanem azért, mert

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ *Vetera Monumenta* i. m. I. 1859. 27–28. Nr. 49.

¹²² MGH SS XXIII. 920.

¹²³ Uo. 921.

¹²⁴ *Andreas rex Hungarie moritur et sepelitur in civitate Waradino, reclamantibus abbate et fratribus de Pelicio et super hoc causam agentibus.* – MGH SS XXIII. 937.

már a tatárjárás idején feldúlták, akár Egresen, akár Pilisen, akár Váradon volt.¹²⁵ Árukkodó mindenestre, hogy a Váradi kódexben (**W**, 15/16. sz.) olvasható, valamivel 1374 után, alighanem Váradon megszövegezett krónika (**w**) nem tud arról, hogy András valaha is a püspöki székhelyen nyugodott volna; ehelyett a király sírhelyeként Egrest jelöli meg, amelyet — jelezve a király kötődését az egresiekhez — ráadásul az uralkodó saját kolostorának (*in monasterio suo Egres*) nevez.¹²⁶ Jellemző a Dubnici Krónika (**d**) híradása is, amelyből mindkét változatot megismerhetjük, anélkül, hogy az ellentmondás feloldására bármilyen kísérlet történe.¹²⁷

Ami krónikáink II. András temetésére vonatkozó híradásait illeti, a különböző krónikaváltozatok hagyományos leszármazási rendje korántsem nyújt biztos támpontot. A Képes Krónika (**v**) családjának kéziratái — eltekintve a Béldi-kódextól (**V4**, 16. sz. eleje) — egyhangúan Egresre helyezik a királyi sírt,¹²⁸ s ugyanígy tesz a Budai Krónika családjának minden szövegtanúja — éppen a **d** és a szövegcsaládnak nevet adó ősnymtatvány (**B**) kivételével, ahol azt olvassuk, hogy András *teste Váradon, Szent László lábainál pihen*.¹²⁹ A Knauz-krónika kéziratái — vélhetően a **B** alapján — ugyanígy vélekednek, kivéve is-

¹²⁵ *Mátyás Flórián*: Szent László és Imre királyok végnappjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből* 19. (1900:1) 24.

¹²⁶ *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapestini 1937–1938. (Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzeteivel: Nap Kiadó, Budapest, 1999) (a továbbiakban SRH) I. 212.

¹²⁷ *Cuius corpus Varadini ad pedes sancti Ladizlai requiescit. Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.* – *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano Cronicisque Vindobonensi Picto et Budensi accuratae collatum*. Szerk. *M[átyás] Florianus*. (*Historiae Hungaricae Fontes Domestici I. Scriptores 3.*) Quinqueecclesiis 1884. 103. — Katona István úgy próbálta megoldani a kérdést, hogy feltételezte: András belső szerveit Váradon, magát a testet pedig Egresen temették el l. *Stephanus Katona*: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae V. Posonii et Cassoviae 1783.* 746. Ez ellen szól, hogy krónikáink *corpust* emlegetnek, akár Egrest, akár Váradot jelölik meg sírhelyként, igaz, e szövegek vonatkozó részei mind a tatárjárás után keletkeztek. Albericus híradása sem utal hasonló kompromisszumra. Ám Katona felvetése nem nélkülöz minden alapot, hiszen éppen a 13. század második évtizedében vált széles körben elterjedté a királyi családok és az arisztokrácia körében egyaránt a szív és a belső szervek, valamint a test külön helyeken történő eltemetése. Noha a dinasztia elhunyt tagjának testét általában az ősök temetkezőhelyén helyezték örök nyugalomra, a patrónus az általa alapított új egyházakat is ki akarta tüntetni figyelmével, így szívét gyakran ezekre az új intézményekre hagyta. Mindez nem csak a bencés és ciszterci monostorok, később pedig a ferences és domonkos kolostorok tekintélyét és bevételeit növelte, hanem az elhunyt üdvösségét is garantálta a többszörös misealapítványok révén. A jelenség 13. századi elterjedtségére Angliában l. *Danielle Westerhof*: *Celebrating Fragmentation: the Presence of Aristocratic Body Parts in Monastic Houses in 12th and 13th Century England*. In: *Sepulturae Cisterciensis*. Cîteaux 56. (2005: 1–4. sz.) 27–44. Nem volt ritka, hogy gazdag örökösök férjei a feleségük családjával összefüggésben álló egyházi intézményekre hagyták szívüket. Nem fedezhető fel rendszer abban, hogy a szív vagy a test került az elhunyt házastárs mellé, az azonban bizonyos, hogy a testrészek külön temetésének egyik indoka épp az volt, hogy a temetéséről rendelkező személy néhai felesége vagy férje mellett is akart pihenni l. Uo. 41–42.

¹²⁸ Bécsi Képes Krónika (**V1**): „*Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.*” Teleki-kódex (**V2**) és Csepregy-kódex (**V3**): „*Cuius corpus in monasterio de Egrws feliciter requiescit.*” Thuróczy-kódex (**V5**): „*Cuius corpus in monasterio de Egres feliciter requiescit.*” SRH I. 466.

¹²⁹ „*Cuius corpus Varadini ad pedes Sancti Ladizlai requiescit.*” Uo.

mét a névadót, a számos értékes többletet tartalmazó Knauz-kódexet (**KN**), amely egyáltalán nem is tudósít András temetkezéshelyéről.¹³⁰ Nagyon is tudósít azonban róla a Kézaihoz és a Budai Krónika családjához közel álló, a 13. századi krónikaszerkesztést minden fennmaradt krónikánknál hívebben megőrző Pozsonyi-kódex (15–16. sz.) krónikája (**p**), amely a Maros-parti Egrest nevezi meg helyszínként: *rex Endre... cuius corpus in monasterio abbatum de Egres iuxta fluvium Morus requiescit*.¹³¹ A **p** tehát itt nem **B**-vel, hanem a Budai Krónika családjának többi tagjával (s a Képes Krónika családjával) ért egyet. Domanovszky Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy a **B** számos ehhez hasonló kisebb változtatást és betoldást tartalmaz saját krónikacsaládjának tagjaihoz képest.¹³² Véleményem szerint a fentiek alapján egyértelmű, hogy a **B** Váradot illető híre később került be krónikáinkba, mint az Egresre vonatkozó, s nem alaptalan azt állítani, hogy a hír eredeti formájában, az V. István-kori szerkesztésben, úgy hangzott, ahogy a **p** ránk örökítette. Albericusszal szemben a 13. század második felében Magyarországon már úgy tudták, hogy II. Andrást végül Egresen temették el.

Ezzel párhuzamosan az sem ment feledésbe, hogy a király teste valamikor Váradon volt. A váradi helyszínrre vonatkozó hírek fennmaradt szövegtanúi közül a legkorábbiak a **d** (15. sz. második fele) és a **B** (1473), ám maga az értesülés jóval korábbi; erre utal Mügelin németnyelvű *Chronicon*-jának egyik wolfenbütteli kézírata (**Gu2**), amelyet 1429 előtt másoltak Magyarországon, s ahol a következő olvasható: *Der kunig Andreas ligt begraben zu Wardein in dem munster*.¹³³ Mindez a Képes Krónika családjába tartozó Béldi-kódex (**V4**) hírének fordításaként hangzik: *Andreas... cuius corpus in monasterio Waradiensi requiescit*.¹³⁴ Zavarba ejtő módon szinte ez az egyetlen egyezés a **V4** és Mügelin műve között, amely egyébiránt a Budai Krónika családjába tartozó Acephalus-kódexhez (**A**) áll közel.¹³⁵

A *Chronicon* többi kézírata — köztük a legmegbízhatóbbnak ítélt másik wolfenbütteli (**Gu1**, 15. sz. eleje) — ezzel szemben így tudósít: *Der kunig Andreas ligt begraben zu Weyssenburg in dem munster*.¹³⁶ Gondolhatnánk arra, hogy a Magyarországon készült **Gu2** változatban a **V4** egy előzménye alapján kijavították a Mügelin által tévesen lejegyzett, Váradot Fehérvárral összekeverő mondatot. Lehetséges az is, hogy Mügelin a **V4**-hez — e tekintetben — közel

¹³⁰ Párizsi v. Cornides-kódex (**Co**, BnF lat. 5941a): „Cuius corpus Waradini quiescit ad pedes sancti Ladislai.” *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Szerk. *Gombos F. Albin*. II. Bp. 1937. 982. Toldy Ferenc kiadása (**T**): „Sepultus in templo Waradiensi.” Uo. 986. A müncheni (**M**) és a bécsi (**V**) kéziratot nem láttam. Ami **M**-et illeti, az SRH reprint kiadásában szereplő jelzet alatt (München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Germ. 311, 85^r–88^v l. SRH II. 769), a Bayerische Staatsbibliothek által digitalizált kódexben a krónikát nem találtam meg.

¹³¹ SRH II. 42.

¹³² *Domanovszky Sándor*: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 39. (1905) 406–407.

¹³³ SRH II. 206

¹³⁴ SRH I. 466; SRH II. 206. 8. sz. j.

¹³⁵ *Domanovszky Sándor*: A Budai Krónika. Századok 36. (1902) 827–828.

¹³⁶ SRH II. 206.

álló krónikát fordított le németre, s eredetileg *Wardein* szerepelt nála. Ebben az esetben a *Weysenburg* alak későbbi félreértés eredménye, amelyet az táplálhatott, hogy a korban már valóban Székesfehérvár volt a királyi temetkezőhely.

Annyi bizonyos mindenesetre, hogy a **V4**-ben és Mügelnnél (**Gu1**, **Gu2**) egyaránt olvasható *in monasterio/in dem munster* alak romlott. Váradon ugyanis II. Andrást nem temethették kolostorba — hacsak a II. István által alapított váradelőhegyi premontrei prépostságra nem gondolunk, ami teljesen valószínűtlen — hanem csakis székesegyházba, Szent László mellé. Kézenfekvő tehát, hogy a **V4** és Mügeln forrásánál eredetileg nem Várad (illetve a további romlásról árulkodó Székesfehérvár) neve szerepelt, hanem egy kolostoré, amely a többi krónikaszöveg alapján nyilvánvalóan Egres volt. Tehát már legkorábban 1429-ben, de esetleg már Mügeln működése (14. sz. közepe) előtt volt olyan magyarországi történeti mű, amely úgy tudta: II. Andrást Váradon temették el.

Nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésben nem lehet megnyugtatóan állást foglalni; az ellentmondások mögött ott feszül a földi maradványokért folytatott per botrányát követő lefojtott csönd, s látásunkat elhomályosítja a tatárdúlás füstje. Nincs okunk kételkedni abban, hogy II. Andrást először Váradon temették el — Albericus szövege megengedi, hogy ott is halt meg — ám eredeti szándékaival inkább összhangban állhatott a kor divatjának megfelelően és második felesége családjának szokása szerint ciszterci kolostorban pihenni. Egy egresi helyszínre utalhat a kolostornak tett adománya élete utolsó évében. Elképzelhető az is, hogy II. András eredetileg első felesége, Gertrúd mellé kívánt temetkezni, és csupán IV. Béla ellenkezése miatt került végül a Maros-parti monostorba — a trónörökös ugyanis apját tehette felelőssé a szeretett édesanya merénylőivel szembeni gyenge fellépésért.¹³⁷ Magára a perre is azért kerülhetett sor, mivel az elhunyt végakaratainak, így a sírhely szabad megválasztásának tiszteletben tartását is egyetemes zsinati határozat írta elő.¹³⁸ Az V. István-kori krónika harminc-nyolcvan évvel II. András halálát követően mindenesetre már csak Egrest említi — II. András teste valamilyen módon mégis ide, s nem Pilisre kerülhetett, ám ennek idejéről és körülményeiről aligha tudhatunk meg már többet.¹³⁹

¹³⁷ Bizonyosságként ír erről Laszlovszky József I. *Laszlovszky J.*: Meréniai Gertrúd i. m. 137.

¹³⁸ *Szuromi Szabolcs Anzelm*: A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században. Pázmány Egyetem Kiadó, Bp. 2007. 63–64. Idézi: *Solymosi László*: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2011. 139. Solymosi a király eredeti szándékához való igazodást sejtí az esztergomi ferencesek és az esztergomi érsek IV. Béla tetejéért folytatott vetélkedése mögött, amely a király kétszeri exhumálásához és háromszori temetéséhez vezetett l. uo.137.

¹³⁹ Figyelmet érdemel még egy adat, amely tovább bonyolíthatja a kérdést: Zsigmond király egy 1418. április 17-én, Konstanzban kelt oklevelében Egres filiájáról, a kerci apátságról szólva úgy fogalmaz, hogy nem csak az alapítás és a kolostornak biztosított gazdag adományok fűződnek a királyi elődök nevéhez, hanem az is, hogy „quorum etiam corpora ibidem existunt tumulata” (Fejér CD X/6. 107, idézi *Baumgartner A.*: A kerci apátság i. m. 29). Hogy kik lehetnek ezek a királyi személyek, rejtély; Knauz Nándor szerint talán valamelyik királyi hercegre gondolhatott Zsigmond, míg Baumgartner Katona Istvánnal összhangban azt is felveti, hogy egy Árpád-házi uralkodónk valamelyik testrése kerülhetett Kercre. Zsigmond talán valóban tudhatta mit beszél, hisz maga is járt a kerci apátságban 1398-ban l. uo. A királyi elődökre való sztereotipikus utalás (per divos reges

Ciszterciek Egresen és Magyarországon a 14. században: két új kútforrás

A fehér barátok gazdagsága és befolyása már csak távoli emlék volt a 14. századi Európában. A pápai diplomácia egykori támaszai, a keresztes hadak hajdani lelki vezetői, Európa határainak régi kiterjesztői most a hanyatlás jeleit mutatták. A feudális társadalom és intézményeinek nagy felfordulását hozó évszázad igazán nem kedvezett a szerzetesi életeszménynek. A vallásos buzgóság korántsem vesztett erejéből, ám szellemének jobban megfeleltek a világiak kegyes társulásai, mint a szigorú monasztikus élet. A százéves háború idején felgyorsult a rend kolostorainak elszigetelődése Cîteaux-tól, s így a vizitációk ellehetetlenülése, valamint a rendi központ tekintélyének elenyészése hozzájárult a fegyelem meggyengüléséhez. Azoknak a királyoknak és előkelőknek az utódai, akik üdvösségüket szem előtt tartva egykor ciszterci kolostorok alapításával tűntek ki, most kegyúri jogaikra hivatkozva sorra csorbígtatták a szerzetesek birtokait. A rend tekintélye nem volt már elegendő, hogy házaikat megkíméljék a német és itáliai beháborúk. A tomboló pestis tovább csökkentette a szerzetesek számát: a járvány jóval nagyobb arányban szedte áldozatait a kolostor falain belül, mint kívül. Egres atyaapátságában, Pontignyben 1366-ban mindössze tizenhét szerzetes élt.¹⁴⁰

A pusztító pestisjárvány is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1354 és 1355 között egy terjedelmes jegyzéket állítottak össze a rend központjában, amely a generális káptalan és a ciszterci monostorok közti zilált pénzügyi kapcsolat rendezését szolgálta.¹⁴¹ A ciszterci házaknak ugyanis 1235-től hozzá kellett járulniuk a generális káptalan költségeihez és őket terhelték a rendre kivetett különadók is — ám a monostorok hanyatlásával, fokozatos megszűnésével a rend virágkorában meghatározott értékek felülvizsgálatra szorultak.¹⁴² A 15. századi másolatban fennmaradt jegyzék, amelyet a 18. században a *Secundum registrum* címmel látták el, a ciszterci monostorok anyagi helyzetének igen becses forrása, ám vizsgálatához nem árt az óvatosság, mivel a lista összeállítója a jelek szerint számos korábbi jegyzéket is fölhasznált — ezért szerepelhetnek benne a 14. századra már elenyészett konstantinápolyi és szentföldi ciszterci monostorok.¹⁴³ A Dijonban őrzött kéziratban némelyik rendház többször is feltűnik, esetenként többféle összeggel, ami szintén arra utal, hogy a *registrumot* több forrásból szerkesztették.¹⁴⁴ A korábbi források között lehet az a jegyzék is,

Hungarie, nostros ut puta predecessores) nem csak a valóban kanonizált uralkodókra, hanem minden elhunyt, boldog emlékezetű (divae memoriae) királyra vonatkozott, s az alapítás régiségét és érvényességét támasztotta alá l. *Tringli István: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003: 4. sz.) 826–834.* A boldog emlékezetű királyok temetkezési helyére való utalás azonban nem tartozik az efféle formulák közé, így a királyi sír említésének véleményem szerint nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk.

¹⁴⁰ A rend hanyatlásáról általában l. *Lékai L.: Ciszterciek i. m. 97–107.*

¹⁴¹ Dijon, Archives de la Côte d'Or, 11 H 1160. Kiadását l. *Arne Odd Johnsen – Peter King: The Tax Book of the Cistercian Order. Universitetsforlaget, Oslo 1979.*

¹⁴² *Peter King: The Finances of the Cistercian Order in the Fourteenth Century. (Cistercian Studies 85.) Kalamazoo MI 1985. 8.*

¹⁴³ *Johnsen, A. O. – King, P.: The Tax Book i. m. 19.*

¹⁴⁴ Uo. 11.

amelyről csupán annyit tudunk, hogy összeállítását 1318-ban, majd 1320-ban rendelte el a generális káptalan, s elkészüléséhez az apátoknak számot kellett adniuk arról, hogy leányapátságaik mennyi *collectát* fizettek az előző esztendőben. A 13. és a 14. század fordulóján történtek kísérletek, hogy rendszeresen felmérjék az apátságok vagyoni állapotát, valamint a monostor által eltartott szerzetesek számát, s a hozzájárulás mértékét ez alapján számolják ki. Ez azonban a *filiák* ellenállása és a vizitálás nehézségei miatt hamar kudarcot vallott, és a népszerűtlen jövedelembevallást az állandó kvóta váltotta fel.¹⁴⁵ A *Secundum Registrum*ban minden kolostor mellett négy kvóta szerepel: az első (*contributio moderata*) esetben a rendi vezetési célja 9000 tours-i livre összegyűjtése volt, míg a másodiknál (*contributio mediocris*) 12000 tours-i livre. Ha a ciszterci rendnek jelentősebb terheket kellett viselnie, az összegyűjtendő összeg megduplázódott: a harmadik kvóta (*contributio duplex*) esetében 18000 tours-i livre-t, míg a negyediknél (*contributio excessiva*) 24000 tours-i livre-t irányoztak elő. E négyfokozatú rendszer tekintettel volt az egyes monostorok eltérő anyagi lehetőségeire: a gazdagabb házak az *excessiva* kivetésekor jóval többet is fizethettek, mint a *mediocris* duplája, míg a szegényebbek által fizetett összegek jóval alacsonyabb mértékben növekedtek az arányosnál.¹⁴⁶

A *Secundum Registrum* összesen huszonöt Magyarországgal összefüggésbe hozható monostort említ, ám ezek között olyan házak is szerepelnek, amelyeket a különböző időpontokban írt listákat másoló írnok — néha egészen különböző értékekkel — kétszer is felvett (Candela in Herz-Kyerz, Toplica-Duplica, Mellifons-Bellafons, Gobardum-Sanctus Godardus, Mons Sancte Marie-Mons Sancte Marie in Hungarie); olyan, amely bizonyosan nem Magyarországon (*in Hungaria*), hanem Írországon (*in Hybernia*) található (Benedictio); s végül olyanok, amelyek a 14. században a jelek szerint már nem tartoztak a ciszterci rend monostorai közé (Thicomum, Sancta Crux in Hungaria). Hiányoznak az összeírásból a szerzetesnők monostorai, mivel egy 1339. évi rendelkezés alapján nekik nem kellett adózniuk,¹⁴⁷ valamint a tisztesvölgyi (gotói) és az ercsibeli ciszterci apátságok. Egres, az egykori királyi temetkezőhely, most igazán szomorú képet mutatott: 3 livre-t kitevő minimális és 10 livre-re rúgó maximális adókötelezettsége nemcsak a gazdaságilag fejlettebb európai régiók monostoraihoz képest alacsony, hanem a Magyar Királyság területén is a legszerényebbek között van. Jóval magasabb értékekkel találkozunk Egres *filiái*, Kerc és Keresztúr esetében, ám ennek oka alighanem az, hogy a lejegyzett összegek a monostorok szerencsésebb évtizedeiből származnak. Emellett szól az is, hogy Kerc két összeggel is szerepel az összeírásban: egyszer Egresével azonos mennyiségű adót vártak tőle, a másik adat szerint azonban ennél jóval többet: *contributio moderata* esetén 10, *excessiva* kivetésekor pedig 28 livre-t. Keresztúr esetében az előbbi összeg 11, az utóbbi pedig 30 livre volt, e gazdag monostor azonban csak a 13. században tartozott a ciszterci rendhez.

Noha a *Secundum Registrum* a legterjedelmesebb, mégsem ez az egyetlen fennmaradt ciszterci adólista: a világhálón hozzáférhető egy másik jegyzék kéz-

¹⁴⁵ Uo. 27.

¹⁴⁶ Uo. 28–29.

¹⁴⁷ Uo. 28.

irata is, amely ma Modenában található.¹⁴⁸ A modenai lista a paleográfiai és a tartalmi jellemzők vizsgálata alapján 1380 körül volt használatban, s valójában egy olyan jegyzék átdolgozása, amely a *Secundum Registrum* összeállítója számára is forrásul szolgált. Ez a lista is tartalmaz olyan monostorokat, amelyek a 14. században már igazolhatóan nem működtek. Az összegek ezúttal forintban vannak megadva — az atyaapátok a század legértékállóbb valutájában is fizethettek¹⁴⁹ — ám zavarba ejtő, hogy az összegek az eltérő pénznem ellenére legtöbbször azonosak a *Secundum Registrum* összegeivel. E lista szerint is Bélháromkút és Egres járult hozzá a legkisebb összeggel a generális káptalan költségéhez a magyar kolostorok közül: a minimális követelés alapján 3–3, a maximális esetben 5–5 forinttal tartoztak.¹⁵⁰ Kerc a várakozásoknak megfelelően magas összeget, 10 forintot fizetett;¹⁵¹ Egres második leányapátsága, Keresztúr 12 forinttal szerepel a listán.¹⁵² A modenai kézirat listája alapján a leggazdagabb magyar apátságok Pétervárad¹⁵³ (37 forint) és Pilis¹⁵⁴ (15 forint) voltak.

E jegyzékek már összeállításuk pillanatában sem tükrözték a rend valós állapotait, s a követelések mögött néha nem állt több mint pusztá igény. Szemléletesen bizonyítják ezt az évtizedek múltán is azonos — alkalmanként indokolatlanul csekély — összeggel feltűnő házak vagy éppen az időről időre felbukkanó, régen elenyészett apátságok. Szerencsére azonban ismert egy dokumentum, amelyből az adóigények érvényesítésének gyakorlata, s így a magyarországi ciszterci monostorok anyagi helyzete közelebbről is megismerhető: a magyarországi kolostorokat vizitáló Siegfried reini apát 1357-ből származó jelentése, amelynek címettje Nagy Lajos király volt. Az egresi apát úgy tájékoztatta Siegfriedet, hogy az első közvetlenül Franciaországból alapított hazai ciszterci kolostorban csupán hat szerzetes lakik.¹⁵⁵ Szerencsésebb helyzetben volt Egres filiája, Kerc, amely ekkor tizenhárom szerzetest fogadott be.¹⁵⁶ Kerc gazdagságát az is mutatja, hogy 1358 szeptemberében a reini apát egy összegben be tudta fizetni az erdélyi kolostor hatévi járandóságát (42 forintot) a generális káptalan részére – Egres szegénységét pedig az, hogy nem is szerepel rendi *collectát* beszédő három apát (*receptores*) által adott nyugtában.¹⁵⁷ Igaz, 1389. jún. 1-jén

¹⁴⁸ Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142. <http://bibliotecaestense.beniculturali.it/info/img/mss/i-mo-beu-alfa.s.6.22.pdf> [2014. február 18.] — A kézitról l. *Adriano Franceschini*: Un registro Cisterciense della fine del secolo XIV. Ravennatensia 9. (1981) 121–132, idézi *King, P.*: The Finances of The Cistercian Order i. m. 16.

¹⁴⁹ Johnsen–King, 1979, 28.

¹⁵⁰ Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142, 13^r (Egres), 22^r (Bélháromkút).

¹⁵¹ Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142, 13^v.

¹⁵² Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142, 13^v.

¹⁵³ Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142, 15^r.

¹⁵⁴ Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142, 22^v.

¹⁵⁵ *Békefi Remig*: A pásztói apátság története I. Bp. 1898. 257.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Uo. 73. 2. sz. j. — XII. Benedek 1335. évi Fulgens sciat stella bullája óta három apát felügyelte a rendi collecta fizetését a generális káptalan idején l. *King, P.*: The Finances of The Cistercian Order i. m. 8.

János egresi apát rendezte tartozásainak egy részét (32 forintot), méghozzá közvetlenül Rómában, az aradi főesperes révén.¹⁵⁸

Nagy Lajos királynak írt jelentése végén Siegfried apát megjegyzi, hogy mindenütt parancsba adta: a magyarországi ciszterci házak ne fogadjanak be igazoló levél híján szökevénynek vagy kóborlónak minősülő szerzeteseket.¹⁵⁹ Hasonló esetek bizonyára nagy számban fordultak elő Európa-szerte, noha korántsem lehetett mind olyan botrányos, mint az, amelyben két magyar apátság, Pétervárad és Egres is érintetté vált az 1330-as években. Ekkoriban történt, hogy a gazdagságáról és szerzetesei nagy számáról ismert flandriai Les Dunes ciszterci apátságának egykori szerzetese, Pieter Peyt Magyarországra érkezett.¹⁶⁰ Pieter talán Bergues környékén született, tehetősebb földműves családban, s testvére, Jacob oldalán részt vett az első igazán jelentős európai parasztfelkelésben (1323–1328), amelyhez méreteit és sikereit illetően csak a 16. század parasztfelkelései hasonlíthatóak.¹⁶¹ A flandriai lázadás előbb a franciapárti hivatalnokok és a magas adóterhek ellen irányult, ám hamarosan Flandria ifjú grófjára, Louis de Nevers-re is ellenségként tekintettek, aki nem volt képes folytatni elődeinek a francia királyokkal szemben óvatosan egyensúlyozó politikáját, amely biztosította a gazdaságilag fejlett, ám a társadalmi feszültségektől puskaporos hordóvá vált terület 1305 óta fennálló törekeny békéjét.¹⁶² A vidék jól szervezett népe, amely már megedződött a francia megszállás elleni harcban két évtizeddel korábban, a világi hatóságok visszaélései felett érzett kilátástalanság miatt fogott fegyvert, s elűzte a gyűlölt hivatalnokokat. A felkelés terjedésével a nemesi előjogok megszüntetése is a kitűzött célok közé került; egyre több vidéki udvarház vált a lángok martalékává.¹⁶³ A nemesi birtokok szétosz-

¹⁵⁸ Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. Szerk. Bossányi Árpád. II. Bp. 1918. 42. A dátumra l. *Solymosi L.*: Észrevételek i. m. 246.

¹⁵⁹ *Békefi R.*: A pásztói apátság i. m. 257.

¹⁶⁰ Az erről tudósító dokumentumok eddig ismeretlenek voltak a magyar kutatás számára. A mai Belgium területére vonatkozó vatikáni források kutatója és kiadója, Ursmar Berlière 1904-ben adta ki XII. Benedek pápa két levelét, amely az általa okozott flandriai felfordulás mellett Pieter Peyt magyarországi tevékenységét is említi l. *Ursmar Berlière*: Une invasion de l'abbaye des Dunes en 1338. *Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de Histoire et des Antiquités de la Flandre* 54. (1904) 47–55. Az általam ismert legfrissebb kiadás: *Lettres de Benoît XII (1134–1342). Textes et analyses. Analecta Vaticano-Belgica IV.* Szerk. Alphonse Fierens. Rome–Bruxelles–Paris 1910. 307–308. Nr. 613; 343–345. Nr. 660. Az első oklevél keltezéséből (III id... anno V) hiányzik a hónap ám mivel a registumban áprilisban kelt pápai levelek közé ékelődött be, így Berlière 1339. április 10-re datálta. Fierens óvatosabb, kiadásában csak az 1339-es évszám olvasható. A kérdéstről lásd még a *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclesiastiques Egresre* vonatkozó kiváló szócikkét: *M.-A. Dimier*: Egres. In: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclesiastiques XV.* 28–30.

¹⁶¹ A felkelés első monográfusa Henri Pirenne volt (*Henri Pirenne*: Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323 à 1328. Bruxelles 1900), s csaknem egy évszázad telt el, míg a kérdéstről újabb, politika- és társadalomtörténeti szempontokat egyaránt figyelembevevő összefoglalás készült William TeBrake jóvoltából. Ő hívta fel a figyelmet a középkorban egyedülállóan sikeres, ám a franciaországi Jacquerie és az angliai Watt Tyler-féle felkelés árnyékában kevés figyelemben részesített flandriai parasztháború jelentőségére is l. *William H. TeBrake*: *A Plague of Insurrection. Popular Politics and Peasant Revolt in Flanders 1323–1328.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1993. 2–3.

¹⁶² Uo. 45–54.

¹⁶³ Uo. 71.

tásában — bár tevékenységére csak későbből van adat — alighanem Jacob Peyt, a bergues-i kerület kapitánya is részt vett.¹⁶⁴ 1325-től több város — első-sorban Brügge — is csatlakozott a katonailag sikeres felkeléshez, amely azonban továbbra is a paraszvezérek irányítása alatt maradt. A felkelők által ellenőrzött területet rövidesen kiközösítés sújtotta, amely megnyitotta az utat a felkelést ellenző egyházi intézmények, különösen a kolostorok elleni támadások előtt.¹⁶⁵ A *Chronicon comitum Flandrensium* szemtanú szerzője szerint Jacob „a legmegátalkodottabb eretnek volt, aki azt kívánta, hogy csupán egyetlen pap legyen a világon, hogy azt személyesen akaszthassa föl. Minthogy hitetlen volt, egyházba nem lépett be, s hallatlan és zsarnoki módon üldözte az egyháziakat. El is üldözte volna őket hazájukból, miután javaikat elkobozta, ha Isten igazságos ítélete el nem éri, s Furnes lakói Hondschoote városában meg nem ölik, majd pedig — noha az együgyű nép az ördögtől félrevezetve szentként tisztelte — a környék főpapjainak és Théroouanne egyházmegye püspökének ítélete szerint a legmegátalkodottabb *haeresiarchaként* tűzben meg nem égetik.”¹⁶⁶ Jacob Peyt 1327. november 7. után halt meg,¹⁶⁷ míg exhumálásra és a holttest elégetésére alighanem csak a casseli csata (1328. augusztus 23.) után került sor, amikor VI. Fülöp francia király hatalmas serege leverte a felkelést.

A flandriai partvidék egyházait rettegésben tartó Jacob testvére, Pieter ciszterci szerzetes volt, méghozzá az egyik legvirágzóbb monostor tagja, amely következetesen szemben állt a felkelőkkel. A franciák pártján álló Les Dunes maga is sokat szenvedett a lázadók akciói miatt.¹⁶⁸ A monostor apátja, Lambert eredetileg bűnbánat céljából küldhette a parasztfelkelésben érintetté vált Pieter Magyarországra — legalábbis erre utal a generális káptalan 1339. évi rendelkezése, amely megtiltotta a Magyarországra és más távoli országokba küldött vezeklő szerzeteseknek, hogy új tartózkodási helyükön apáti hivatalt viseljenek — amint az Pieter Peyttel is történt.¹⁶⁹ XII. Benedek pápa egy oklevele arról tudósít, hogy Les Dunes egykori lakója Péterváradon lelt menedéket, ahol a gyanútlan apát befogadta, majd pedig „azok, akik gáztetteiről mit sem tudtak, a magyarországi Egres apátjává tették.”¹⁷⁰ Valószínű, hogy magyarországi test-

¹⁶⁴ Uo. 149.

¹⁶⁵ Uo. 150–151.

¹⁶⁶ *Chronicon comitum Flandrensium*. Szerk J. J. De Smet. (Corpus Chronicorum Flandriae I.) Académie Royale de Belgique, Commission Royale d'Histoire. Hayez, Bruxelles 1837. 202.

¹⁶⁷ *TeBrake, W. H.*: A Plague of Insurrection i. m. 150.

¹⁶⁸ Uo. 72.

¹⁶⁹ Item, cum prout relatum fuerit generali Capitulo, quidam monachi ad partes Hungariae et partes alias extraneas et remotas, missi pro culpa seu crimine, cuius post peractam poenitentiam, infamia non deletur, in abbates inibi se procurant, sive iure, sive iniuria promoveri; generale Capitulum, cupiens tantae temeritatis audaciam efficaciter refrenare, sic iam promotas non abbates esse denuntiat, strictius inhibendo, ne de cetero quisque abbas aliquem sic infamem praesumat in abbatem aliquo modo promoveri. Quod se secus fuerit attentatum, promovens sic eo ipse una vice confirmandi vel promovendi potestate sit privatus, talisque promotio, electio, seu provisio ex nunc censetur irrita ipso iure. – *Canivez, J.*: Statuta i. m. III, 454–455.

¹⁷⁰ ...ab hiis qui eius maleficia ignorabant, monasterio de Egris in Ungaria in abbatem prefectus... – *Lettres de Benoît XII* i. m. 307. Nr. 613. Az oklevél teljes szövegét l. a függelékben.

vérei megőrültek az idegenből érkezett cisztercinek, akire nagy szükség volt a szerzeteshiánnyal küszködő egresi kolostorban.

A nagykáptalan hamarosan hírt szerzett Pieter új méltóságáról, s elmozdították Egresről; kóborló szerzetessé vált, s nevéhez újabb botrányok híre tapadt. A generális káptalan így 1338 szeptemberében úgy rendelkezett, hogy ha nem jelenik meg a következő év február 2-ig Péterváradon, s ott nem yeti alá magát engedelmesen az apát akaratának, Pietert börtönbe kell zárni. Ő azonban ekkor már árkon-bokron túl volt, s tudomást szerezvén az ellene foganatosítandó intézkedésekről, fivére szellemében cselekedett: szövetséget kötött Brügge, Gent és Ypern polgáraival, s az említett városokból toborzott fegyveresekkel felprédálta Les Dunes kolostorát. Pieter hétezer aranyforint értékű zsákmányt rabolt el egykori rendházából. A támadók nemcsak a kincstárba, a sekrestyébe és a levéltárba törtek be, hanem a pincékbe is; az ott őrzött harminchordónyi bor nagyobb részét megitták, a többit pedig hagyták veszendőbe menni. Les Dunes egy megszállt *grangiáját* Pieter leánytestvéreinek adta, s azzal dicsekedett, hogy a fenti városok kegyéből immár ő lett a kolostor előljárója. Az apátot, a szerzeteseket és a *conversusokat* — mintegy húsz személyt¹⁷¹ — elűzte a kolostorból, akik ezután kénytelenek voltak koldulásból fenntartani magukat. XII. Benedek pápa ezért 1339-ben a négy legfőbb ciszterci apát kérésére megbízta Théroanne püspökét, hogy vizsgálja ki az esetet és lépjen fel erélyesen: ha a vádak igaznak bizonyulnak, érje el, hogy a mondott városok börtönözzék be Pietert és kárpótolják a jogaikba visszahelyezett szerzeteseket; ellentétes esetben pedig helyezze *excommunicatio* és *interdictio* alá a településeket.¹⁷² Ugyanezen év december 23-án a pápa felkérte Tournai püspökét, hogy legyen kollégája segítségére, mivel az a Flandriában uralkodó zavaros viszonyok miatt egyedül nem tudott érvényt szerezni a pápai parancsnak.¹⁷³

XII. Benedek e második levele és az esetet felelevenítő VI. Kelemen pápa 1343-ban kelt oklevele már néhaiként (*quondam Petrus Peit, olim monachus monasterii de Dunis*) említi az apátságot felforgató Pietert.¹⁷⁴ Az a tény azonban, hogy az események után négy évvel a pápának újra foglalkoznia kellett a ciszterciek kompenzációjával, jól mutatja, hogy a flandriai városok Pieter halála után továbbra is ellenőrzésük alatt tartották Les Dunes-t. Kétségtelen, hogy a százéves háború kezdetén az angolok pártjára álló Brüggének, Gentnek és Ypernnek nem volt érdeke, hogy régi lakói visszatérjenek a flandriai parasztháború idején a franciák előretolt helyőrségének bizonyuló kolostorba. Magát az apátság elfoglalását és kifosztását sem kell pusztán Pieter bosszúvágyának, egyházellenes érzelmeinek és pénzsóvárságának tulajdonítanunk; Les Dunes sorsát valószínűleg nem csak az efféle személyes indulatok, hanem a flandriai

¹⁷¹ Ez a szám mindennél érzékletesebben jelzi a kolostor hanyatlását, hiszen 1300 körül még 180 szerzetes élt Les Dunes-ben, míg a *conversusok* száma 350 volt l. *Lékai L.*: Ciszterciek i. m. 321. Feltehető, hogy Peyt mégsem üldözött el minden szerzetest a hatalmas kolostorból, csupán az apátság vezetőit.

¹⁷² Lettres de Benoît XII i. m. 307–308, no. 613.

¹⁷³ Uo. 343–345, no. 660.

¹⁷⁴ Lettres de Clément VI (1342–1352). Szerk. Philippe van Isacker. (Textes et analyses. Analecta Vaticano-Belgica VI.) Rome–Bruxelles–Paris 1924. 244. Nr. 747.

városok politikai szándékai is megpecsételték. A felfordulást elpanaszoló Les Dunes-i szerzetesek persze bizonyára nem véletlenül hangsúlyozták a pápa előtt egykori rendtársuk szerepét fivére, az eretnekség miatt holtában megégett Jacob oldalán, hiszen a kolostor megszállása így még inkább az eretnekség elleni harc kontextusába került — a pápai szankció, a kiközösítés azonban a flandriai városokat fenyegette.

Pieter Peyt ügye amellet tanúskodik, hogy a magyarországi ciszterciék és a franciaországi központ a 14. század első felében még változatlanul összeköttetésben álltak egymással, noha korántsem a 13. századra jellemző intenzitással. A magyarországiaknak ugyanúgy szembe kellett néznie a szerzetesek csökkenő számával, mint a rend nyugati kolostorainak, amelyek a társadalmi és politikai felfordulásban kompromittálódott rendtagok Magyarországra küldésével kívánták a halványodó kapcsolatokat életben tartani. A már idézett 1339. évi ciszterci statútum alapján aligha a flandriai szerzetes volt az egyetlen, aki vezeklőként érkezett hazánkba, ám a többieket nem ismerjük név szerint. Ursmar Berlière szerint közéjük tartozhatott Gilles de Rugny soissons-i ciszterci is, aki Magyarországon pornói apát lett. 1346-ban VI. Kelemen pápához benyújtott *supplicatio*jában hivatalából való felmentését kérte, s azt, hogy hazatérhessen Soissons-ba.¹⁷⁵ Semmilyen jel nem utal azonban arra, hogy a világiaktól számos megpróbáltatást eltűrő apát, aki a magyar király támogatását is élvezte, valamilyen egyházi vétség miatt érkezett volna Magyarországra — ám figyelemreméltó az a tény, hogy a magyar nyelvet nem ismerő francia szerzetes apáti méltóságba emelkedhetett Magyarországon a 14. században. Inkább feltételezhetünk efféle összeférhetlenséget a monostort világi önkény játékszerévé tevő helyi hatalmasságokkal és a generális káptalan által küldött vizitáló rendtársával egyaránt konfliktusba kerülő metzi származású tisztesvölgyi (gotói) szerzetes, Miklós (*Nicolaus de Metis*) esetében, aki 1337-ben kérte XII. Benedeket, hogy vizsgálja meg ügyét, s helyezze vissza a monostorba, ahonnan az új apát elűzte — ám kézzelfogható bizonyíték a gyanú igazolására nem áll rendelkezésünkre.¹⁷⁶

Összefoglalás

Az egresi monostor helyén a 18. században felépült, hajdan igen tehetős román falu ma némán fogadja az odalátogatót — a 2013. évi terepbejárás azonban — alighanem az utolsó előtti pillanatban — megmentette a középkori épület föld gyomrában rejtőző romjainak helyét a feledéstől. Az imént az írott forrásokat kíséreltem meg szóra bírni, hogy Egres emlékezete a 21. században is

¹⁷⁵ Berlière, U.: Une invasion i. m. 50. 3. sz. j. — A hazai kutatásban ismeretlen és eddig kiadatlan kérvény jelen írás függelékben olvasható. Ezúton szeretném megköszönni Szovák Kornélnak a szöveg lektorálását. — 1364-ben úgy értesülünk, hogy Toplica egyik szerzetese, Guido Clairvaux-ból származott l. Theiner, A.: Vetera Monumenta i. m. II. 1859. 62–63. Nr. 117. Kerc egyik 15. századi apátjáról, Jánosról is tudjuk, hogy Flandriából érkezett l. Hervay F. L.: Repertorium i. m. 119.

¹⁷⁶ DF 292 700, Vat. Reg. Avin. 51, 232^v, kiadását l. Anjou-kori Oklevéltár XXI (1337). Szerk. Blazovich László – Géczi Lajos. Budapest–Szeged 2004. 312–313. Nr. 546.

ében maradjon. Az apátság történetét néhány régi és új kérdés kapcsán vizsgáltam meg. Megismerkedhettünk az alapítások időpontjainak forrásaival, a ciszterci monostorok jegyzékeivel; majd megkíséreltem magyarázatot találni arra, hogy miért éppen Pontignyből indultak magyarországi útjukra legelőször a francia ciszterciek. Láthattuk, hogy III. Béla antiókhiai származású első feleségének aligha lehettek kapcsolatai Pontignyvel, így a korábbi szakirodalommal szemben valószínűnek tartom, hogy a burgundiai monostornak a hazai alapításokban játszott kulcsszerepe mögött az egykor Pontigny élén álló, Magyarországon 1183-ban megforduló Péter ciszterci főapát személyes elkötelezettsége állt, amely illeszkedett a rend európai terjeszkedésének ütemébe. Egres és a ciszterciek központi szerepet játszottak azonban egy másik francia származású királyné, Courtenay Jolánta magyarországi kapcsolatrendszerében, így korántsem meglepő, hogy II. András második felesége a Maros-parti apátságban nyert végső nyughelyet. A források egy része (így az erről tudósító magyarországi elbeszélő kútfők legkorábbi, 13. századi rétegét képviselő Pozsonyi-kódex krónikája) szerint II. Andrást is itt temették el, ám a következő évszázadokban élénken élt a király váradi temetésének emléke is. Az ellentmondás nyilvánvalóan a tatárdúlásnak köszönhető, illetve annak a részleteiben nem ismert botránynak, a pilisi apát és Várad közötti pereskedésnek a nyoma, amelyről a troisfontaines-i ciszterci történetíró, Albericus számolt be a 13. század közepén. Alighanem igaza van Machovich Viktornak, aki Hóman Bálinttal vitatkozva a francia krónikás magyarországi híreinek forrását nem a pilisi, hanem az egresi, illetve a kerci szerzetesek között keresi, akik a naprakész hírekkel szolgálhattak a kunok térítéséről és a balkáni eseményekről. A dolgozat utolsó részében két, a magyar történetírásban eddig nem hasznosított forrást mutattam be. A citeaux-i adójegyzékek érzékletesen tanúskodnak Egres jelentőségének 14. századi csökkenéséről, míg a flandriai Les Dunes apátság szakadár szerzetesének magyarországi tartózkodása és botrányos egresi apáti hivatala a magyarországi és franciaországi ciszterciek lazuló, ám a 14. században még fennálló kapcsolatainak természetére világítanak rá.

Függelék I

AZ EGRESI APÁTOK NÉVSZERINTI EMLÍTÉSEI

1203 után	Hugo	Gallia Christiana tom. X. Paris 1751. 1338.
1239 előtt	I.	1239.s. d.: Fejér CD IV/1. 162–163.
1239	A	1239. s. d.: <i>Juhász K.</i> : Die Stifte i. m. 218–219.
1299	Egidius	1299. s. d.: ZW I. 212–213.
1315 ¹⁷⁷	Egidius	1315. máj. 2.: ZW I. 301–302.
1318	Johannes	1318. máj. 10.: DL 30 602
1339 előtt	Petrus Peyt	1339. [ápr.?] 10.: Lettres de Benoît XII i. m. IV. 307–308.
1367	Alardus	1367. máj. 8.: ZW II. 293–297; 1367. júl. 4.: ZW II. 299–300.
1368	Johannes	1368. jún. 13.: ZW II. 313–315.

¹⁷⁷ Az évszám nélküli oklevél kiadása Engel Pál szerint abba az 1315 májusában kezdődő folyamatba illeszkedik, amely során I. Károly király az Arad és Csanád vármegyei birtokosoknak visszaadta a legyőzött Kánoktól visszavett jogos tulajdonaikat l. Engel P.: Az ország újraegyesítése i, m, 111. 103. sz. j.

1389	Johannes	1389. jún. 1.: <i>Solymosi L.</i> : Észrevételek i. m. 246.
1402	Johannes	1402. ápr. 5.: ZW III. 272.
1415–1417	Emericus	1415–1417. s. d.: Zichy XII. 99. ¹⁷⁸
1417	Emericus	1417. szept. 29.: ZW IV. 53–56.
1419	Emericus	1419. máj. 29.: ZW IV. 88–89.
1430	Georgius	1430. okt. 31.: ZW IV. 413–414.
1437	Georgius	1437. jan. 18.: Lukcsics II. 143. ¹⁷⁹
1440	Ladislaus Woski	1440. máj. 25., szept. 20.: ZW V. 56, 63.
1450	Ladislaus	1450. jan. 26.: <i>Juhász K.</i> : Die Stifte i. m. 289–294.
1451	Ladislaus	1451. febr. 10.: <i>Juhász K.</i> : Die Stifte i. m. 271–273.
1489	Martinus	1489. nov. 8.: <i>Juhász K.</i> : Die Stifte i. m. 283–286.

Függelék II

Secundum Registrum monasteriorum ordinis Cisterciensis Dijon, Archives de la Côte d'Or, 11 H 1160. Johnsen, Arne Odd–King, Peter (eds.): *The Tax Book of the Cistercian Order*. Oslo (Universitetsforlaget) 1979.

	Monostor	c. moderata	c. mediocris	c. duplex	c. excessiva
1.	Thicomum	iii lb'	iiii lb'	vi lb'	viii lb'
2.	Egre	iii lb' xv s'	v lb'	vii lb' x s'	x lb'
3.	Candela in Herz	iii lb' xv s'	v lb'	vii lb' x s'	x lb'
4.	Sancta Crux in Hungaria	xi lb' v s'	xv lb'	xxii lb' x s'	xxx lb'
5.	Kyerz	x lb' x s'	xiiii lb'	xxi lb'	xxviii lb'
6.	Mellifons in Hungaria	xxxvii lb' x s'	l lb'	lxxv lb'	c lb'
7.	Boqueam in Hungaria	x lb'	xiii lb' vi s' viii d'	xx lb'	
8.	Toplica	ix lb'	xii lb'	xviii lb'	xxiiii lb'
9.	Benedictio in Hungaria	viii lb'	x lb' xiii s' iiii d'	xvi lb'	xxi lb' vi s' viii d'
10.	Gobardum	x lb'	xiii lb' vi s' viii d'	xx lb'	xi lb' xiii s' iiii d'
11.	Bella fons in Hungaria	xxxvii lb' x s'	l lb'	lxxv lb'	c lb'
12.	Paruum	vii lb'	ix lb' vi s' viii d'	xiiii lb'	xviii lb' xiii s' iiii d'
13.	Duplica	xii lb'	xvi lb'	xxiiii lb'	xxxii lb'

¹⁷⁸ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. Szerk. Lukcsics Pál. XII. Bp. 1931. 99.

¹⁷⁹ XV. századi pápák oklevelei. II. IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455). Szerk. Lukcsics Pál. Olaszországi Magyar Oklevéltár II. Bp. 1938. 143.

	Monostor	c. moderata	c. medioeris	c. duplex	c. excessiva
14.	Mons Sancte Marie in Hungaria	ii lb' v s'	iii lb'	iiii lb' x s'	vi lb'
15.	Insula Sancti Iacobi	vii lb' x s'	x lb'	xv lb'	xx lb'
16.	Bellus locus Hungarie	ii lb'	ii lb' xiii s' iiii d'	iiii lb'	v lb' vi s' vi d'
17.	Peliseum in Hungaria	xv lb'	xx lb'	xxx lb'	xl lb'
18.	Pastuch	iiii lb' xv s'	vi lb' vi s' viii d'	ix lb' x s'	xii lb' xiii s' iiii d'
19.	Trium foncium in Hungaria	iii lb' xv s'	v lb'	vii lb' x s'	x lb'
20.	Abraham in Hungaria	iiii lb' x s'	vi lb'	ix lb'	xii lb'
21.	Sanctus Godardus	vii lb' x s'	x lb'	xv lb'	xx lb'
22.	Abbacia nova in Hungaria				
23.	Cicador	vi lb'	viii lb'	xii lb'	xvi lb'
24.	Mons Sancte Marie	iiii lb'	v lb' vi s' viii d'	viii lb'	x lb' xiii s' iiii d'
25.	Cips	xv lb'	xx lb'	xxx lb'	xl lb'

Modena, Biblioteca Estense, MS Lat. 142.

1.	Thiconum in Ungaria	iii flo'	iiii flo'
2.	Egre in Ungaria	iii flo' xv s'	v flo'
3.	Kiers in Ungaria	x flo' x s'	xvii flo'
4.	Sancta Crux in Ungaria	xii flo' v s'	xv flo'
5.	Abraham in Ungaria	iiii flo' x s'	vi flo'
6.	Bellifons in Ungaria	xxxvii flo' x s'	l flo'
7.	Bouqueem	x flo'	xiii flo' vi s' viii d'
8.	Honesta Vallis	iiii flo' x s'	vi flo'
9.	Insula Sancti Iacobi	vii flo' x s'	x flo'
10.	Mellifons Hungarie	xxxvii flo' x s'	l flo'
11.	Paruum (Pernaium seu Pernos Hungaria)	vii flo'	ix flo' vi s' viii d'
12.	Pastuch (in Hungaria)	iiii flo' v s'	vi flo' vi s' viii d'
13.	Peliseum	xv flo'	xx flo'

14.	Mons Sancte Marie in Hungaria	ii flo' v s'	iii flo'
15.	Sanctus Godardus Hungarie	vii flo' x s'	x flo'
16.	Toplica	ix flo'	xii flo'
17.	Tresfontes in Hungaria	iii flo' xv s'	v flo'
18.	Abbasia nova in Hungaria	iiii flo'	vi flo'
19.	Cicador	vi flo'	viii flo'
20.	Cips	xv flo'	xx flo'
21.	Egris	vi flo' xv s'	xi flo'
22.	Erizi	iiii flo'	vi flo'
23.	Mons Sancte Marie in Hungaria	iiii flo'	v flo' vi s' viii d'
24.	Zagrabia	iii flo'	iiii flo'

Függelék III

Avignon, 1339. [április?] 10.

XII. Benedek pápa meghagyja Théroouanne püspökének, hogy — ha Cîteaux, La Ferté, Pontigny és Clairvaux ciszterci apátjainak vádjai Petrus Peyt egykori Les Dunes-i ciszterci szerzetes és az öt Les Dunes kirablásában és elfoglalásában fegyveresekkel támogató Brügge, Gent és Ypern ellen helytállónak bizonyulnak — a kiközösítés terhe mellett vegye rá az említett flandriai városokat, hogy az eretneknek mondott Petrust fogják el, az általa a monostor birtokaiba beiktatott világiakat űzzék el, az apátot, a szerzeteseket és a laikus testvéreket pedig helyezték vissza jogaikba és birtokaikba.

Orig.: ASV Reg. Avin. 53. fol. 145r–145v; Reg. Vat. 127. no. 310.

Eds.: Berlière, Ursmar: Une invasion de l'abbaye des Dunes en 1338. In: Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de Histoire et des Antiquités de la Flandre 54 (1904) 50–52; Fierens, Alphonse (ed.): Lettres de Benoît XII (1134–1342). Textes et analyses. Analecta Vaticano-Belgica IV. Rome–Bruxelles–Paris, 1910, 307–308, no. 613.

Venerabili fratri, episcopo Morinensi, salutem etc. Significarunt nobis dilecti filii .. Cisterciensis et .. de Firmitate ac .. de Pontiniaco et .. Clarevallis, Cisterciensis ordinis, Cabilonensis, Autisiodorensis et Lingonensis diocesum, monasteriorum abbates, quod Petrus Peyt, quondam monachus monasterii de Dunis, eisdem ordinis, tue diocesis, proprio monasterio derelicto adhesit cuidam germano suo heretico, qui propter heresim fuit combustus, ac deinde idem Petrus se in Ungariam transferens receptus fuit ibidem in monasterio Bellifontis eiusdem ordinis, in monachum et professum, et demum ab hiis, qui eius maleficia

ignorabant, monasterio de Egris in Ungaria in abbatem prefectus, qui postmodum per commissarios capituli generalis ordinis memorati suis demeritis exigentibus ab ipsius monasterii de Egris regimine fuit amotus sicque vagabundus discurrit per seculum in proprie salutis dispendium et scandalum plurimorum. Propter quod generale capitulum apud Cistercium ultimo celebratum diffinivit contra dictum Petrum, quod, nisi infra festum Purificationis Beate Marie Virginis proximo nunc transactum ad dictum monasterium Bellifontis in Ungaria rediret et ibidem servando professionem suam sub obedientia abbatis dicti monasterii moraretur, tamquam inobediens carceri traderetur. Qui huiusmodi diffinitionem sibi intimatam contempnens adhesit communitatibus quarundam villarum de Flandria, videlicet Brugis, Gandavi et Ipri Tornacensis et tue Morinensis diocesum, societatem et confederationem iniens cum eisdem, et cum non modica comitiva armatorum dictarum villarum ad dictum monasterium de Dunis se conferens ostia bursarie, sacristie, cartalagii omniumque officinarum dicti monasterii frangi fecit cum malleis ferreis violenter ac circa triginta dolia vini, vinum, quod erat in eis, pro magna parte bibendo et totum residuum nequiter effundendo cum dictis armatis penitus vacuavit dictumque monasterium multis bonis mobilibus ad valorem septem milium florenorum auri ausu sacrilego dictorum armatorum stipatus potentia spoliavit, quandam etiam grangiam ipsius monasterii valoris annui duorum milium florenorum prius occupatam per eum suis sororibus secularibus assignavit; abbatem quoque et moachos et conversos dicti monasterii usque ad numerum viginti afficiens contumeliis de dicto monasterio cum eorundem armatorum potentia expulit et fugavit, qui coguntur miserabiliter extra dictum monasterium mendicare; ac nichilominus in profundum malorum demersus publice se iactat, quod per communitates dictarum villarum ad ipsius abbacie de Dunis regimen est assumptus, quam quidem abbaciam propterea destruit et confundit tam in rebus dicti monasterii, quam personis; propter quod dicti abbates ad nos super hoc duxerunt humiliter recurrendum. Quocirca fraternitati tue per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus, si tibi per facti evidentiam vel alias constiterit ita esse, communitatibus dictarum villarum, sub penis excommunicationis in singulares personas maiorum regentium dictas villas et interdicti in easdem villas, quas, nisi infrascriptis monitionibus tuis paruerint cum effectu, eas incurrere volumus ipso facto, ex parte nostra precipias easque moneas et inducas, ut infra certum terminum peremptorium competentem, quem ad hoc eis duxeris prefigendum, dictum Petrum, qui etiam dicitur fore respersus heretica pravitate, capiant seu capi faciant tibi que nomine nostro et Sedis Apostolice in carcere detinendum faciant assignari, ac nichilominus de dicto monasterio de Dunis personis secularibus, quas idem Petrus cum earundem communitatum favore et potentia introduxit in illud, expulsis et deiectis omnino, reducant abbatem ac monachos et conversos predictos inibi Domino servituros dictoque monasterio de dampnis illatis et spoliis ablatiis faciant plenam et debitam satisfactionem impendi, et dictam grangiam per sorores dicti Petri occupatam dimitti ab eis faciant et restitui monasterio memorato. Quod si forte communitates predictae

monitionibus tuis in hac parte infra dictum terminum parere contempserint, prefatos maiores dictas villas regentes excommunicatos dictasque villas suppositas fore ecclesiastico interdicto per omnia loca, ubi expedire cognoveris, tamdiu denunties et ab omnibus nuntiari dictosque excommunicatos ab omnibus artius evitari facias, donec super premissis monitionibus tuis devote paruerint et meruerint absolutionis beneficium obtinere. Datum Avinione quarto Idus ... pontificatus nostri anno quinto.

Avignon, 1345. augusztus 24.

A soissons-i egyházmegyéből származó Gilles de Rugny ciszterci szerzetes arra kéri VI. Kelemen pápát, hogy a magyarországi Pornó apáti tisztségéből mentse fel, mivel a helyi világiak hatalmaskodásain nem tud úrrá lenni és a neki alávetettek nyelvét nem ismeri. Kérelmezi továbbá, hogy visszavonulhasson a soissons-i városfalakon kívül található Szent Medárd bencés apátságba vagy Montier-en-Der bencés monostorába.

Orig.: ASV Reg. Suppl. 9, fol. 158r. *In margine sinistro*: Translatio monachi

Significat S[anctitati] V[estre] frater Egidius de Rugniaco Suessionensis diocesis, vester humilis orator et Parisiis in scolis imbutus abbas monasterii de Pernou in Hungaria Iauriensis diocesis, quod licet in abbatem dicti monasterii esset canonice, secundum formam et privilegiam dicto Cisterciensi ordini a iure S[ancta] Sede indulta promotus, et in possessione eiusdem monasterii et iurium eius existeret, nichilominus tamen nonnulli nobiles potentesque seculares illius patrie, qui nituntur ibidem intrudere abbatem, de affinitate et partibus eorum pro libito sue voluntatis ipsum abbatem Egidium de predicto suo monasterio iniuste et inique violenter eiecerunt, et aliis bonis suis quampluribus spoliarunt aliumque sceleratum apostatam et infamem ibidem intruserunt. Sed per dominum regem Hungarorum, dictus abbas Egidius fuit sue abbacie restitutus, nichilominus tandem dicti persecutores obstinati ipsum sagitari venenumque sibi propinari, spoliari ac eciam captivari, necnon et prosequi pluribus aliis modis procurarunt. Cumque dictus abbas Egidius propter dictorum secularium potenciam atque metum cadentem in virum constantem, necnon et propter malitiam, rebellionem et ambitionem subditorum suorum, quorum ydioma non novit, non possit ibidem remanere, quia in illis locis vertuntur voluntate loco rationis. Igitur supplicat S[anctitati] V[estre] dictus abbas Egidius, qui plus desiderat modicum habere in loco pacis et quasi sue nativitatis, quam multum possidere in extraneis partibus cum periculis antedictis, quatenus ipsum in via et curis labore et inedia fatigatum et afflictum pie dignemini affectu compassionis intueri, ipsius acceptando resignationem atque specialem gratiam sibi facientes aliquibus discretis viris dare dignemini per litteras apostolicas in mandatis, quatenus ipsi eorumve alter ipsum in monasterio sancti Medardi extra muros civitatis Suessionensis

ordinis sancti Benedicti recipi faciant in monachum et in fratrem, habitum iuxta morem dictorum ordinis et monasterii sibi tradi et de bonis ipsius monasterii sicut uni ex aliis ex ipso monasterio monachis ministrari sinceraque dilectione pertractari. Cum omnibus non obstantibus et clausulis oportunis etc. ut in forma, etiam certo numero monachorum non obstante, si assit et „Execrabilis” constitutione¹⁸⁰ non obstante etc. quia in veritate propter sui corporis debilitatem comode non valet observantias et victum claustralium Cisterciensis ordinis sustinere, vel similem gratiam in abbacia monasterii Dernensis dicti ordinis sancti Benedicti Cathalauniensis diocesis. Fiat de translacione et dispensamus, si indiget. R. Resignavit in manibus nostris R. Et quod transeat sine alia lectione. Fiat, R. Datur Avinione nono Kalendas Septembris anno quarto.

PROBLEMS OF THE EARLY HISTORY OF THE CISTERCIAN MONASTERY OF EGRES

by *Dániel Bácsatyai*
(Summary)

The history of the Cistercian monastery of Egres (Igrış, Romania), founded by King Béla III in 1179, is an independent chapter in the chronicle of the relations between the Kingdoms of Hungary and France in the Middle Ages. Focusing on old problems as well as some new aspects and unexploited sources, this paper has been written in connection with the recent archaeological excavations in the village where the Abbey once stood. First, I discussed the medieval lists of the Cistercian monasteries and attempted to answer why some of them dated the foundation of Egres to the alternative year of 1200. Then, I tried to explain why the French Cistercians arrived exactly from the Burgundian Abbey of Pontigny, a monastery which played almost no role in the European expansion of the Order. As there is no evidence that, contrary to the scholarly opinion, King Béla III's first wife, born in the French *Outremer*, had connections with Pontigny, I support the view that the key role of the Burgundian monastery in the Cistercian foundations in Hungary was due to the personal commitment of Peter, who served as abbot in Pontigny between 1177 and 1180, and endeavoured to visit Béla III in 1183 as the Abbot of Cîteaux and president of the General Chapter. However, Egres was in fact central in the Hungarian connections of another Queen Consort, Yolande of Courtenay, who was buried here in 1233. Some sources, most notably the *Chronicon Poseniense*, which preserved the thirteenth-century Hungarian historical tradition in its most original form, place the final resting place of her husband, Andrew II in Egres too, but an alternative location in Várad (Oradea, Romania) was also remembered in the next centuries. The contradiction is obviously explained by the Tatar invasion, and is also due to the well-known scandal recorded by the Cistercian historiographer, Albéric de Trois-fontaines. As Viktor Machovich demonstrated in 1935, the informants of Albéric, who had concentrated on the missionary work amongst the Cumans and the events on the Balkan, should be searched in Egres and its daughter house Kerc (Cârza, Romania) rather than in the monastery of Pilis, as Bálint Hóman had thought. In the last part of this investigation I analysed two groups of written sources. The tax lists of the Cistercian Order reflect the economic decline of Egres in the 14th century, while the stay in Hungary and the scandalous abbacy there of a rebellious monk from Les Dunes shed light upon the nature of the loosening but still extant bonds of the Hungarian Cistercians with the Order's centre in the 14th century.

¹⁸⁰ XXII. János pápa szigorúan rendelkezett az egyházi hivatal- és javadalomhalmozás kérdéséről az *Execrabilis* kezdetű 1317. évi constitutióban, amelyben elrendelte, hogy a több egyházi méltósággal, hivattal vagy javadalommal bíró személyeknek minderről — a legutoljára elnyert kivételével — le kell mondaniuk I. *Corpus iuris canonici*. I–II. Szerk. *Emil Friedberg*. Leipzig 1879–1881. II. 1881. col. 1207–1209. A nehezen feloldható rövidítés megfajtásáért Szovák Kornélnak tartozom köszönettel.